

מסע שישק לארץ ישראל בראי הכתובות המצריות, המקרא והממצא הארכיאולוגי

Author(s): נדב נאמן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ח (תשנ"ח)

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034802>

Accessed: 01/12/2011 14:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מסע שישק לארץ ישראל בראי הכתובות המצריות, המקרא והממצא הארכיאולוגי

מאת נדב נאמן

פרשת המסע שערך שישק (924–945 לפני סה"נ) לארץ ישראל נדונה במספר רב של חיבורים,¹ ומקצתם אף נכתבו בשפת הקודש.² חיבורים אלה דנו בזיהוי המקומות הנזכרים בכתובת הטופוגרפית שחקק שישק במקדש אמון בכרנך, בשחזור סדר המסע והקפו, במגמות שלשמן נערך המסע ובמידת השגתו, ובזיקה בין הכתובת המצרית לתיאור הפרשה בהיסטוריוגרפיה המקראית. חיבורים אלה תרמו להבהרת רבות מן השאלות הקשורות להבטים

1 מתוך הספרות העשירה שנכתבה על מסע שישק אזכיר רק את החיבורים העיקריים: J. Simons, *Handbook for the Study of Egyptian Topographical Lists Relating to Western Asia*, Leiden 1937, pp. 95–102; M. Noth, 'Die Wege der Pharaonenheere in Palästina und Syrien. IV: Schoschenklite', *Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins* (=ZDPV), LXI (1938), pp. 277–304; G. Hughes, *Reliefs and Inscriptions at Karnak. III: The Bubastite Portal*, Chicago 1954, pls. 2–9; S. Herrmann, 'Operationen Pharaos Schoschenks I. im östlichen Ephraim', *ZDPV*, LXXX (1964), pp. 55–79; B. Mazar, 'The Campaign of Pharaoh Shishak to Palestine', *Supplement to Vetus Testamentum*, IV (1957), pp. 57–66; W. Helck, *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien in 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden 1971, pp. 238–245; K.A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100–650 B.C.)*, Warminster 1973, pp. 293–300, 432–447; D.B. Redford, 'Studies in Relations between Palestine and Egypt during the First Millennium B.C. II. The Twenty-Second Dynasty', *Journal of the American Oriental Society* (=JAOS), XCIII (1973), pp. 3–17; E. Feucht, 'Relief Scheschonqs I. beim Erschlagen der Feinde aus el-Hibe', *Studien zur altägyptischen Kultur*, IX (1981), pp. 105–117; S. Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Jerusalem–Leiden 1984; N. Na'aman, 'Israel, Edom and Egypt in the 10th Century B.C.E.', *Tel Aviv*, XIX (1992), pp. 71–93; G.W. Ahlström, 'Pharaoh Shoshenq's Campaign in Palestine', *History and Traditions of Early Israel. Studies Presented to Eduard Nielsen*, eds. A. Lemaire & B. Otzen, Leiden–New York–Köln 1993, pp. 1–16; K.A. Kitchen, 'A Possible Mention of David in the Late Tenth Century BCE, and Deity *Dod as Dead as the Dodo?', *Journal for the Study of the Old Testament* (=JSOT), LXXVI (1997), pp. 39–41

2 ב' מור, 'מסע שישק לארץ ישראל', כנען וישראל – מחקרים היסטוריים, ירושלים תשל"ד, עמ' 234–244; א"פ רייני, 'שישק, שושק, אנציקלופדיה מקראית', ז, ירושלים תשל"ז, טורים 655–661; ש' אחיטוב, הרשימות הטופוגרפיות המצריות בויקתן לתולדות ארץ-ישראל בתקופת המקרא, חיבור לקבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ט; י' אהרונ, ארץ ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית (מהדורה מתוקנת), ירושלים תשמ"ז, עמ' 249–254.

ההיסטוריים, המקראיים והארכיאולוגיים של המסע המצרי ולהבנת מקומו במסגרת תולדותיהן של מצרים ושל הממלכות ששכנו מצפון לה.

לאחרונה הודגשה ביתר שאת חשיבותו הרבה של מסע שישק למחקר ההיסטורי והארכיאולוגי של ארץ ישראל, משום ריבוי המקומות הנזכרים בכתובת המצרית ומשום היותו המאורע ההיסטורי הקדום ביותר המתואר במקרא והנזכר באופן מפורש גם במקור חוץ-מקראי. קבוצה לא מבוטלת של חוקרים הטילה ספק בעצם קיומה של ממלכה מאוחדת בישראל ובאמינותם של המקורות המקראיים המספרים על קורותיהם של שאול, דוד, שלמה ורחבעם.³ חוקרים אלה אף הטילו ספק במרכזיותה של ירושלים במאה ה' לפני סה"נ ובמעמדה אז כמרכז שלטון, נוכח הממצא הדל מתקופה זו שנחשף בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בעיר דוד.⁴ אף ניטש לאחרונה ויכוח נוקב בין ארכיאולוגים על תארוך חורבן של שכבות יישוב מן המאות ה'–א' לפני סה"נ שנחשפו באתרים ברחבי הארץ. בכתובת שישק נמנים מקומות רבים שנכבשו במהלך המסע. מקצת החוקרים תארכו שכבות חורבן שנחשפו במקומות אלה למסע שישק (שנערך בין השנים 925–930 לפני סה"נ בקירוב), ואילו חוקרים אחרים דחו תאריך זה וקשרו את שכבות החורבן למסעות הארמיים, שנערכו במחצית השנייה של המאה ה' לפני סה"נ.⁵ יש אפוא טעם רב לשוב ולדון במסע שישק,

3 אזכיר רק אחדים מן המחקרים הללו: G. Garbini, *History and Ideology in Ancient Israel*, London 1988, pp. 21–32; E.A. Knauf, 'King Solomon's Copper Supply', *Phoenicia and the Bible*, ed. E. Lipiński, Leuven 1991, pp. 167–176; P.R. Davies, *In Search of 'Ancient Israel'*, Sheffield 1992, pp. 67–70; T.L. Thompson, *Early History of the Israelite People. From the Written and the Archaeological Sources*, Leiden–New York–Köln 1992, pp. 316–423; idem, "'House of David": An Eponymic Referent to Yahweh as Godfather', *Scandinavian Journal of the Old Testament*, IX (1995), pp. 59–74; N.P. Lemche, 'Is it Still Possible to Write a History of Israel?', *ibid.*, VIII (1994), pp. 183–189; N.P. Lemche & T.L. Thompson, 'Did Biran Kill David? The Bible in the Light of Archaeology', *JSOT*, LXIV (1994), pp. 3–23

4 לדיונים אחרונים בבעיית הממצא מן מאה ה' לפני סה"נ מחפירות עיר דוד, ראה: M.L. Steiner, 'Re-dating the Terraces of Jerusalem', *Israel Exploration Journal (=IEJ)*, XLIV (1994), pp. 13–20; N. Na'aman, 'The Contribution of the Amarna Letters to the Debate on Jerusalem's Political Position in the Tenth Century B.C.E.', *Bulletin of the American Schools of the Oriental Research (=BASOR)*, CCCIV (1996), pp. 17–27. קודמת. ראה גם הספרות המצוטטת להלן, הערה 91.

5 G.J. Wightman, 'The Myth of Solomon', *BASOR*, CCLXXVII–CCLXXVIII (1990), pp. 5–22; J.S. Holladay, 'Red Slip Burnish, and the Solomonic Gateway at Gezer', *ibid.*, pp. 23–70; idem, 'The Kingdoms of Israel and Judah: Political and Economic Centralization in the Iron IIA-B (ca. 1,000–750 BCE)', *The Archaeology of Society in the Holy Land*, ed. T.E. Levy, London 1995, pp. 372–376; I. Finkelstein, 'The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View', *Levant*, XXVIII (1996), pp. 177–187; A. Mazar, 'Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein', *ibid.*, XXIX (1997), pp. 155–165; O. Zimhoni, 'Clues from the Enclosure-Fills: Pre-Omridd Settlement at Tel Jezreel', *ibid.*, XXIV (1997), pp. 83–109; N. Na'aman, 'Historical and Literary Notes on the Excavations of Tel Jezreel', *ibid.*, XXIV

לבן מספר בעיות שנויות במחלוקת הקשורות מהלך המסע, למגמותיו ולתוצאותיו, ואגב כך גם לנסות ולקבוע עמדה בשאלות ההיסטוריות, המקראיות והארכיאולוגיות הקשורות בו. הפגם העיקרי ברוב הדיונים שנכתבו עד כה על מסע שישק הוא אי-הפרדה בין המקורות החיצוניים למקראיים וניתוח לא-ביקורתי של החומר המקראי. למותר לציין שכל דיון במקורות מחייב עיון ביקורתי והכרה באפשרויותיהם ובמגבלותיהם, ודבר זה נכון הן לגבי המקורות המצריים והן לגבי המקורות המקראיים. ואולם, יש לזכור כי השימוש בחומר המקראי על מסע שישק מחייב דיון מורכב וביקורתי לאין שיעור מאשר הדיון בחומר המצרי. דבר זה נובע בראש וראשונה מכך שמאות שנים מפרידות בין המסע המצרי למועד שבו נכתבה לראשונה ההיסטוריה של תקופת המלוכה (סוף המאה ה' או תחילת המאה ה' לפני סה"נ).⁶ פער זמנים זה מעלה בכל חומרתה את השאלה, האם מחבר ספר מלכים (המכונה בספרות המחקר בכינוי 'הדוטרנומיסט', משום שהשתייך לקבוצה אידיאולוגית ששמה לה למטרה להשליט את חוקי ספר דברים בכל תחומי החיים בממלכת יהודה)⁷ הכיר והבין את התקופה שאת תולדותיה הוא תיאר, והאם נמצאו לו מקורות מפורטים ומהימנים שבאמצעותם יכול היה לגשר על מרחק הזמן ולתאר באופן מהימן את פרשת המסע. בעיית פער הזמנים חמורה יותר לגבי מחבר ספר דברי הימים, שכתב את חיבורו במאה ה' לפני סה"נ, הרבה מאות שנים לאחר המאורע הנדון.⁸ ערכם של התיאורים המקראיים על מסע שישק יכול להתברר

(1997), pp. 125–127; A. Zarzeki-Peleg, 'Hazor, Joknean and Megiddo in the 10th Century B.C.E.', *ibid.*, XXIV (1997), pp. 258–288; W.G. Dever, 'Archaeology and the "Age of Solomon": A Case-Study in Archaeology and Historiography', *The Age of Solomon – Scholarship in the Turn of the Millennium*, ed. L.K. Handy, Leiden–New York–Köln 1997, pp. 217–251, with earlier literature; I. Finkelstein, 'Bible Archaeology or the Archaeology of Palestine in the Iron Age: A Rejoinder', *Levant*, XXX (1998), pp. 164–174

6 לשאלה זו, ראה: נ' נאמן, 'היסטוריוגרפיה, עיצוב הזיכרון הקיבוצי ויצירת תודעה היסטורית בעם ישראל בסוף ימי הבית הראשון', ציון, ס (תשנ"ה), עמ' 449–472, ושם ספרות נוספת.

7 לדיונים אחרונים בנושא ושם ספרות נוספת, ראה: מ' ויינפלד, מיהושע ועד יאשיהו – תקופות מפנה בתולדות ישראל מהתנחלות ועד חורבן בית ראשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 134–233; י' אמת, היסטוריה ואידיאולוגיה במקרא (האוניברסיטה המשודרת), משרד הבטחון 1997, עמ' 42–61; E. Eynikel, *The Reform of King Josiah and the Composition of the Deuteronomistic History (Oudtestamentische Studien, XXXIII)*, Leiden 1996; P.S.F. van Keulen, *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists: The Manasseh Account (2 Kings 21, 1–18) and the Final Chapters of the Deuteronomistic History (Oudtestamentische Studien, XXXVIII)*, Leiden 1996

8 I. Kalimi, 'Die Abfassungszeit: ראה לאחרונה', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft (=ZAW)*, CV (1993), pp. 223–233; J. Kegler, 'Prophetengestalten im Deuteronomistischen Geschichtswerk und in den Chronikbüchern. Ein Beitrag zur Kompositions- und Redaktionsgeschichte der Chronikbücher', *ibid.*, CV (1993), pp. 481–497; S. Japhet, *I & II Chronicles – A Commentary (Old Testament Library)*, Louisville 1993, pp. 23–28; G. Steins, 'Zur Datierung der Chronik. Ein neuer methodischer Ansatz', *ZAW*, CIX (1997), pp. 84–92

רק לאחר עיון מקרוב במקורות המצריים, שנכתבו, להבדיל מן הטקסט המקראי, זמן קצר לאחר המסע ולכן ניתן להישען עליהם כדי לברר פרטים הקשורים אליו. חלקו הראשון של המאמר יוקדש אפוא לניתוח הכתובות שכתב השליט המצרי לאחר המסע, תוך מאמץ להתחקות אחרי מהלכו, מטרותיו ותוצאותיו. התיאורים המקראיים של מסע שישק יידונו בחלקו השני של המאמר. במסגרת דיון זה ננסה לקבוע, מהי תרומתם האפשרית של המקורות המקראיים להבנת פרשת המסע ובאילו נושאים שגו המחקרים, אם משום שכבר לא הבינו את הרקע לפרשה ואם בגלל המגמות שהנחו אותם בכתיבת חיבוריהם.

א. ניתוח המקורות המצריים

1. הכתובת הטופוגרפית של שישק: הערות מקדימות

במוקד הדיון במסע שישק נמצאת רשימת המקומות שנכבשו במהלך המסע, רשימה שנחקקה על אחד הקירות בכניסה הדרומית למקדש אמון בכרנך. המסורת של כתיבת רשימות טופוגרפיות כדי לציין את הערים והארצות שנכבשו, למעשה או להלכה, בידי השליט המצרי גובשה בימי תחותמס ג' (1425–1479), מייסד האימפריה המצרית בימי השושלת ה־19, ונמשכה בימי יורשיו. מסורת זו נפסקה לשנים לא מעטות לאחר ימי רעמסס ג' (1184–1153), ושישק חידש אותה כדי להנציח את מסעו לארץ ישראל. ברור אפוא ששישק ראה במסעו זה המשך למסעות המלחמה של מלכי מצרים מימי הממלכה המצרית החדשה, ורצה להנציח אותו בדפוס שבו נהגו מלכי מצרים להנציח את מסעותיהם בימי גדולתה של מצרים בעבר.

שמות המקומות נחרתו בכתב הירוגליפי בתוך מסגרות עגלגלות, המסמלות ערים מוקפות חומה, על גופם של שבויים שידיהם כפותות לאחור. אלומות התבליים המחברות את כלל השבויים הכפותים מוחזקות בידיהם של האל אמון ושל אשה, המגלמת את 'נא-אמון המנצחת'. לפני אמון נחרתה דמות גדולה של המלך, בדמות המסורתית של השליט המכה את האסייתים. רשימת המקומות ערוכה בשורות, והמספור שקבעו חוקרים למקומות הוא בסדר רץ משמאל לימין (פני הסימנים ההירוגליפיים מכוונים לשמאל, ובהתאם לכך יש לקרוא כל שורה משמאל לימין). בהתאם לסדר השורות מלמעלה למטה. לדוגמה: בשורה הראשונה מופיעים שלושה עשר מקומות, שמספריהם 1–13, ובשורה השנייה שלושה עשר מקומות נוספים, שמספריהם 14–26, וכן הלאה. באופן זה נקבע מספר מוסכם לכל אחת מן הערים הנזכרות ברשימה.

רשימת שישק נחלקת לשלושה חלקים. חמש שורות עליונות קצרות, שבכל אחת מהן שלושה עשר מקומות (מס' 1–65); חמש שורות תחתונות ארוכות יותר, שבכל אחת מהן שבעה עשר מקומות (מס' 66–150), ולבסוף שורה ארוכה המופיעה לאורך החלק הימני של התבליט, שמתוכה שרדו רק 5 שמות (5–1 bis). חלוקת הרשימה לשלושה חלקים תואמת היטב למציאות הגיאוגרפית: החלק העליון כולל את רשימת 'תשע הקשתות', ואחריה מופיעים מקומות השוכנים במרכז הארץ ובצפונה. החלק התחתון כולל מקומות בחבלים הדרומיים של הארץ. לרוע המול נשחקו מקצת השמות, ובייחוד נפגעו הטורים הרביעי והעשירי (ובמידת מה גם הטור החמישי). ואילו השורה הארוכה, שרובה לא שרדה, כללה אולי מקומות בצפון

סיני, לאורך הנתיב שהוליך ממצרים לחוף פלשת. הרשימה פותחת כאמור ב'תשע הקשתות', הלא הן הטריטוריות של אויבי מצרים המסורתיים, שלפי האידיאולוגיה המצרית הוכנעו בידי השליט המצרי. המקום העשירי הוא מעין כותרת משנה: 'העתק (שמות) העאמו'. עאמו הוא כינוי מצרי ארכאי לתושבי אסיה, ומשמש כאן לציון תושביהם של כל המקומות שעריהם מופיעות ברשימה הטופוגרפית. רשימת המקומות הצפונית כוללת את המקומות מס' 11–65. בעיה שנויה במחלוקת היא הסדר שבו יש לקרוא את הרשימה. לכאורה מכתוב אופן רישום הסימנים ההירוגליפיים וסידורם בשורות את סדר הקריאה. אבל מזור הראה שסדר רישום המקומות בטורים III–I איננו מסתבר, אלא אם נקרא את הטור השני בסדר הפוך, מן הסוף להתחלה. לפיכך הוא שיער, שחמש השורות הראשונות בכתובת ערוכות בשיטת הבוסטרופידון (השורה העליונה – משמאל לימין, השורה השנייה – מימין לשמאל, וכן הלאה).⁹ השקפה זו מסבירה יפה את סדר המקומות בטור השני, אבל אין כל ראיה לכך שסדר רישום חריג זה נהג גם בטור הרביעי (שכמעט מאומה לא שרד ממנו). יתר על כן, אין ספק שטורים X–VI נרשמו בסדר המקובל, ואין לשער ששני חלקים של אותה כתובת נחקקו בשני אופנים כה שונים. רישום כתובות טופוגרפיות בשיטת הבוסטרופידון הוא נדיר ביותר, ומוטב להניח שמי שחקק את הכתובת (או מי שהכין את הרשימה שנחקקה) שגה בטור אחד ורשם אותו בסדר הפוך. יש לקרוא אפוא את רשימת השמות בסדר המקובל, ורק בטור השני יש לקרוא את שמות המקומות מן הסוף להתחלה (ממס' 26 למס' 14).

שורות IV–I מכתובת שישק

9 מזור (לעיל, הערה 2), עמ' 236. השקפה זו נתקבלה גם על דעת חוקרים נוספים. ראה: רייני (לעיל, הערה 2), טור 660: אהרונאי (לעיל, הערה 2), עמ' 249–250; אחיטוב (לעיל, הערה 2), עמ' 25.

2. רשימת המקומות הצפוניים

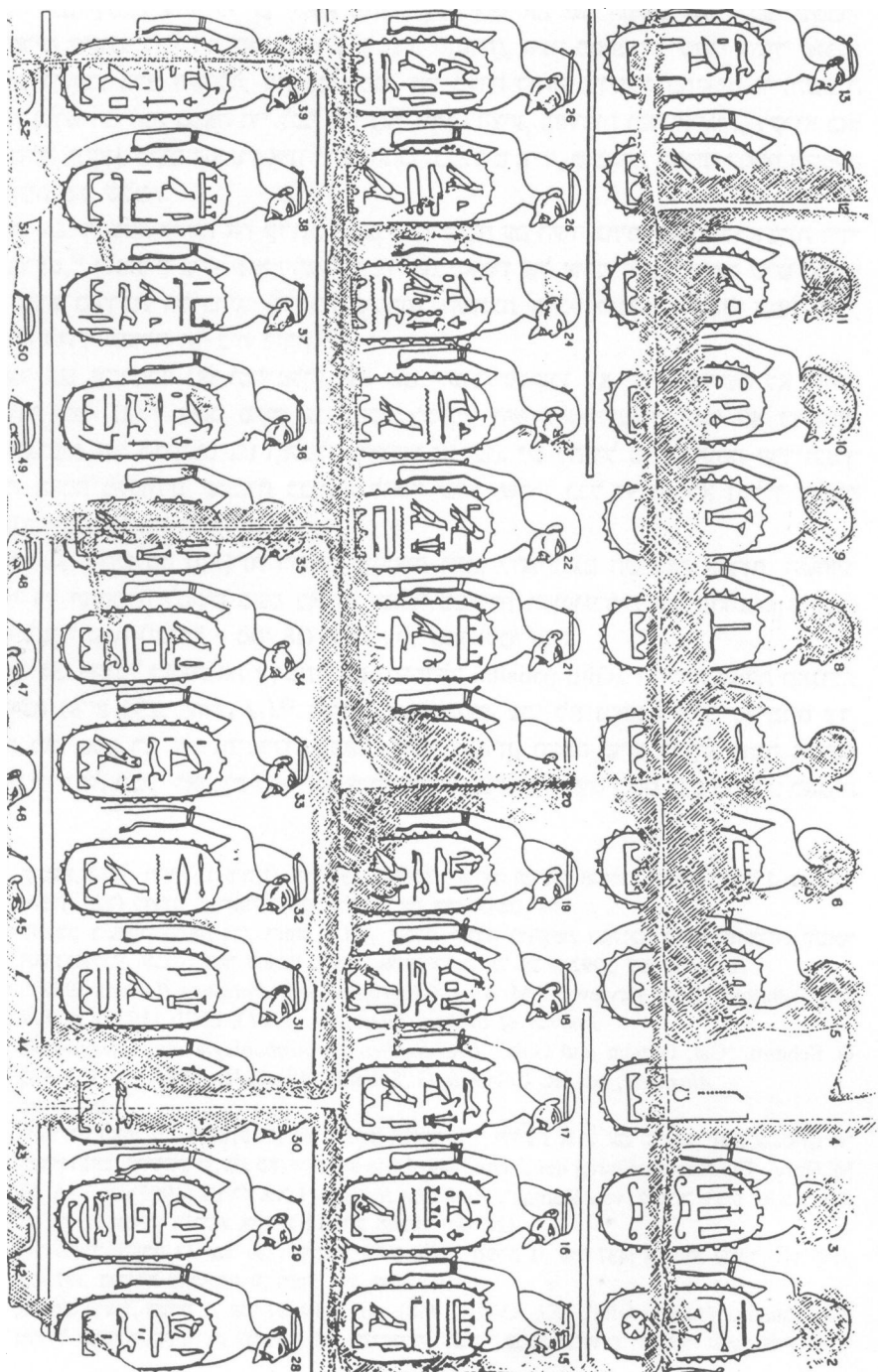
I	II	III	IV	V
13. רבותר	26. אילון	39. בית תפ[?]	52. [??]	65. העמק
12. מ[קץ]?	25. גתים	38. שוכה	51. ססז[?]	64. ח[?]פן
11. ג[זר]	24. בית חורון	37. כקרי	50. [??]	63. [??]
10. רשימת 'העאמו'	23. גבעון	36. בית עולם?	49. [??]	62. [??]
9. איי הים	22. מחנים	35. יחם	48. [??]	61. [??]
8. נוביה העליונה	21. שוד	34. צדפת-אל?	47. [??]	60. [??]נר
7. תושבי המדבר	20. [??]	33. בורים	46. ככ[מת]?	59. ח[ל]יץ?
המזרחי				
6. הנוודים של אסיה	19. אדורים	32. עירון	45. בית צב[ם]?	58. מ[גדל]
5. נאות המדבר	18. חפרים	31. חאנמ	44. [??]	57. צמרים
המערבי				
4. לוב	17. רחוב	30. [??]	43. [??]	56. אדמה
3. תושבי נוביה	16. בית שאן	29. יד המלך	42. [??]	55. סוכות
התחתונה				
2. מצרים התחתונה	15. שונם	28. אדר	41. [??]	54. חדשת
1. מצרים העליונה	14. תענך	27. מגידו	40. אבל	53. פנואל

המקומות המופיעים בחלק העליון של הרשימה נחלקים לפי חבלים גיאוגרפיים לפי סדר הופעתם: (א) השפלה הצפונית וחבל ההר שממזרח לה: 11, 12, 13, 26, 25, 24, 23; (ב) בקעת הירדן המרכזית: 22, 21, 20 [..]; (ג) עמק בית שאן ועמק יזרעאל: 19, 18, 17, 16, 15, 14, 27, 28, 29, 30, 31; (ד) נחל עירון והשרון: 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39; (ה) הטור הרביעי שבור בהובו (מס' 40-52); (ו) בקעת הירדן המרכזית: 53, 54, 55, 56; (ז) דרום הר אפרים: 57, 58, 59, 60; (ח) מקומות שבורים (מס' 61, 64); (ט) העמקים: 65.

הערות לרשימת המקומות

מס' 11: מאז פרסום הרשימה קראו חוקרים את שם המקום ג[צת] = ע[זה]. ואולם, כל המקומות הנזכרים בחלק הראשון של הרשימה שוכנים מצפון לחוף פלשת. לפיכך אני משער, שבמקום הראשון ברשימה נזכרת העיר גזר, שמאז פילוג הממלכה היתה העיר המרכזית בגבולה הדרום-מערבי של ממלכת ישראל עם פלשת.¹⁰

10 לגבי מעמדה של גזר בגבול ממלכת ישראל במאות ה'ט'-ה'ח' לפני סה"נ, ראה: N. Na'aman, 'The Date of 2 Chronicles 11:5-10 – A Reply to Y. Garfinkel', *BASOR*, CCLXXI (1988), p. 74

שרטוט המקומות הנזכרים ברשימה האפניתי

מס' 12: קיטצ'ן עמד על כך שלא ניתן לקרוא כאן את שם המקום ג[זר], כפי שסברו החוקרים שקדמו לו.¹¹ הקריאה שהציע קיטצ'ן, מ[קדה], אינה מסתברת, שהרי העיר שוכנת הרחק דרומה, בלב השפלה, מה גם שספק אם מקדה היתה מיושבת בתקופה זו (השפלה היתה נטושה ברובה במאה ה' לפני סה"נ).¹² ניתן להציע, בזוהרות ובהסתייגות, לקרוא כאן את השם מ[קץ], מקום שאתרו אינו ידוע, הנזכר במלכים א' ד, ט כאחת הערים במחוז השפלה הצפונית של שלמה.

מס' 25: ההצעה לזהות את קדתם הנזכרת ברשימה עם העיר גתים הוצעה לראשונה בידי אולברייט,¹³ ולאחריו בידי שמיט (שלא הכיר את מאמרו של אולברייט).¹⁴ נראה שיש לבקש את גתים בחזרבת אל-בורג' (חורבת תתורה), השוכנת בחבל מודיעין, לרגלי במת ההר, ממזרח לדרך העולה אל בית חורון.¹⁵

מס' 29: יד-המלך (או יטה-מלך) הוא שם יישוב שמקומו לא ידוע, אי-שם לא הרחק ממגידו (מס' 27).¹⁶ לשם מקום עם היסוד 'מלך', השווה (א)לתמלך (מס' 45 ברשימה הטופוגרפית של תחותמס ג') ואלמלך (יהושע יט, כו). יש להטיל ספק בהנחה שידי-המלך היתה מצבה מלכותית שעמדה בכניסה לואדי ערה, שהרי ככל הידוע לא נכללו עצמים טופוגרפיים ברשימה הצפונית.¹⁷

מס' 30: ההשלמה [בא]רות רחוקה מוודאות וניתן להציע גם השלמות אחרות. השחזור נסמך על ההקבלה למקום בשם בארות הנזכר. בכתובת הטופוגרפית של תחותמס ג' (מס' 109) לאחר סרת (שריד² – מס' 18) ולפני בית שאן (מס' 110).

מס' 34: מקובל לזהות את צדפתל עם גת-פדלה (Gitti-padalla), הנזכרת באחת מאגרות עמארנה (א"ע 250, שורה 12).¹⁸ ואולם, שם המקום 'גת' לא נכתב מעולם בסימנים צד. יתרה מזו, ספק רב אם גת-פדלה שכנה באיזור השרון, ודומה שיש לבקש אותה אי-שם בעמק יזרעאל, סמוך לאדמות המלך המצריות שהיו באיזור.¹⁹ מקום בשם צדפת מופיע באגרת

11 קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 435. למרבה הפליאה המשיך אחיטוב (לעיל, הערה 1, עמ' 102 והערה 220) לדבוק בקריאה הישנה ולקרוא את שם המקום 'גור'.

12 ליישוב בשפלה במאה ה', ראה: י' דגן, שפלת יהודה בתקופת המלוכה לאור החפירות והסקר הארכיאולוגי, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 1992, עמ' 253–255.

13 W.F. Albright, 'Book Reviews: F.M. Abel, *Géographie de la Palestine II* (Paris 1938)', *Journal of Biblical Literature* (=JBL), LVIII (1939), p. 179.

14 G. Schmitt, 'Gat, Gittaim und Gitta', *Drei Studien zur Archäologie und Topographie Altisraels*, eds. R. Cohen & G. Schmitt, Wiesbaden 1980, pp. 132–133.

15 שמיט, שם.

16 לאחרונה הציע גרג לתעתק את שם המקום (יו)טה-מלך ולזהות אותו עם היישוב יוטה שבדרום הר חברון הנזכר ביהושע טו, נה; כא, טז. ראה: M. Görg, 'Ein Namenseintrag der Scheschonq-Liste von Karnak', *Biblische Notizen*, LXXXVIII (1997), pp. 16–18. את הזהוי המוצע ולבקש אותו לא הרחק ממגידו (מס' 27).

17 מזר (לעיל, הערה 2), עמ' 239; קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 437; אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 197. ביקורת להשקפה זו, ראה: גרג, שם.

18 אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 97; A.F. Rainey, 'Gath-padalla', *IEJ*, XVIII (1968), pp. 1–14.

19 מכלול הבעיות הקשורות למקומה של גת-פדלה התברר במסגרת מחקר משותף שאני עורך ביחד

מצרית המתארת מקומות וחבלים ברחבי כנען (פפירוס אנאסטסי א').²⁰ במסגרת תיאור מקיף זה מופיע הקטע הבא: 'לא ראית את קרת-ענב עם בית-סופר. אינך יודע את אדרעי ולא את צדפת'.²¹ בהסתמך על כך אני משחזר בכתובת שישק את שם המקום צדפת-אל. להופעת היסוד 'אל' (EI) בשמות מקומות בכתובת שישק, ראה הדיון בקבוצה הדרומית (וכן מס' 53: פנואל).

מס' 46: שרידים של שני הסימנים האחרונים נראים בהעתק של הכתובת. אם ההשלמה לשם המקום נכונה, הרי ניתן לזהותו עם העיר [x-i]k-ma-te, הנזכרת באגרת אל-עמארנה 257 כעיר מושבו של בעל-מהר.²²

מס' 58: נות, ובעקבותיו הרמן, הציעו לזהות את מגדל במג'דל בני פדיל, דרומית-מזרחית לשכם, בשוליים המזרחיים של חבל ההר.²³ ואולם, הצעה זו נסמכת על ההשערה שמסע שישק הגיע לשוליים המזרחיים של הר אפרים, השערה שיש לדחותה מכל וכל. אחיטוב הציע לזהות את מגדל במגדל עדר, יישוב הנזכר בבראשית לה, כא, ואת מקומו הוא קובע באיזור הגבול בין בנימין לאפרים.²⁴ ואולם, לפי הסיפור בבראשית לה, כא, שכן מגדל עדר על הנתיב שבין קבר רחל, בגבול הצפוני של נחלת בנימין, לבין אפרת (בית לחם) שביהודה. מגדל עדר נזכר פעם נוספת במיכה ד, ת, בלי ספק ככינוי לירושלים. מגדל עדר שכן אפוא בדרום נחלת בנימין או בצפון הר יהודה ואיננו מתאים לקונטקסט הגיאוגרפי של מגדל שברשימת שישק. את האחרון יש אולי לבקש אי-שם בסביבות צמרים, יישוב שמקומו בשוליים הדרומיים של הר אפרים (יהושע יח, כב; דברי הימים ב' יג, ד).

מס' 59: מזר הציע לקרוא את שם המקום [ת]רצה.²⁵ חוקרים רבים קיבלו זאת, והניחו בהתאם לכך ששישק חדר אל לב הר מנשה.²⁶ ואולם, כל ההנחה ששישק חדר אל לב ההר נסמכת על השלמה של שם קטוע, שניתן לשחזרו בדרכים שונות (לדוגמא: [פ]רץ, [פ]רזי, [ח]לץ, וכיוצא באלה). ההשלמה [ח]לץ ('מצודה') נסמכת על הקירבה הסמנטית לשם הסמוך

עם ד"ר יובל גורן ופרופ' ישראל פינקלשטיין מאוניברסיטת תל אביב; שני חברי שותפים למסקנות המועלות כאן בקיצור רב. דיון מלא בנושא יופיע במסגרת הפרסום של מחקר זה.

20 על הזיקה בין שני הכתיבים עמד M. Görg, *Untersuchungen zur Hieroglyphischen Wiedergabe Palästinischer Ortsnamen*, Bonn 1974, p. 8

21 לתרגום הקטע, ראה: J.A. Wilson, 'An Egyptian Letter', *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, ed. J.B. Pritchard, Princeton 1969, p. 477b

22 W.L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore-London 1992, p. 310

23 נות (לעיל, הערה 1), עמ' 288; הרמן (לעיל, הערה 1), עמ' 63-67. לזיהוי של מגדל עם ח'רבת א-שק, אתר השוכן צפונית-מזרחית לתרצה (תל א-פרעה), לרגלי במת ההר, ראה: א' זרטל, "'ממגדל נוצרים עד עיר מבצר'" – לתולדותיהן של מצודות הדרכים בממלכת ישראל', קדמוניות, כא (תשמ"ט), עמ' 85-86. הלסטרום (לעיל, הערה 1, עמ' 11, הערה 42) הציע לזהות את מגדל עם מגדל שכם הנזכר בשופטים ט, מו-מט.

24 אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 141; הנ"ל (לעיל, הערה 2), עמ' 157.

25 מזר (לעיל, הערה 2), עמ' 237-239.

26 קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 438; אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 190; הלסטרום (לעיל, הערה 1), עמ' 11-12; אהרונז (לעיל, הערה 2), עמ' 251-252.

מגדל (מס' 58).²⁷ נראה לי שיש לבקש את [ח]לץ' בדרום הר אפרים או בצפון ארץ בנימין, לא הרחק מצמרים, וכי מסע שישק לא הגיע כלל להר מנשה ולצפון הר אפרים. מס' 65: ברשימת הטופונימים הדרומיים מופיעה שורה של מקומות בעלי שם כפול. הראשון בהם מתחיל בה"א הידיעה (פא במצרית). ואולם 'העמק' (פאעמק) הוא המקום האחרון ברשימת המקומות הצפוניים ואיננו שייך לשם כפול. ניתן לשער, ש'העמק' הוא שמו של איזור גיאוגרפי רחב (אל נכון, עמק יזרעאל ועמק בית שאן), החותם את רשימת המקומות הצפונית, והוא בא להדגיש את חשיבותו של איזור זה במסגרת המסע המצרי.

3. רשימת המקומות הדרומיים

רק מקומות בודדים ברשימה הדרומית ידועים לנו ממקורות נוספים ומאליו מובן שאיננו יודעים באיזה סדר נערכה. הרשימה תוצג אפוא לפי טורים, באופן שבו היא מופיעה בכתובת. קו אופייני לרשימה הדרומית הוא ריבוי שמות כפולים. מזור שיער, שהיסוד השני בשמות אלה הוא שם של משפחה או שבט שישב במקום, וזיהה אחדים מהם עם שמות משפחות הנזכרים ברשימות היחס במקרא.²⁸ התופעה של מתן שמות למקומות בשם המשפחה שישבה בו אופיינית לאזורי ספר ומדבר. הקושי בהשערת מזור הוא בזיהוי הממשי שהוא מצייע בין שמות של משפחות ובתי אב הנזכרים במקרא, בעיקר בפרקי היחס שבספר דברי הימים, לשמות מקומות הנזכרים ברשימת שישק. יש לזכור, שספר דברי הימים נתחבר במאה הדי' לפני סה"נ, כשש מאות שנים לאחר מסע שישק. זמן חיבורן של רשימות היחס המופיעות בו ושלבי עיבודן עד ששובצו בספר אינם ידועים. רשימות היחס המקראיות עשויות במקרים אחדים לסייע לתעתק טופונימים הנזכרים ברשימת שישק. ואולם, יש להיזהר מליצור הקבלה ישירה בין שמות המשפחות ובתי האב שישבו בדרום הארץ בסוף המאה הי' לפני סה"נ לשמות משפחות ובתי אב הנזכרים בספרים מקראיים מאוחרים. להלן רשימת המקומות המופיעים בחלק השני של הרשימה:

שורות VII-VI מכתובת שישק

27 למקום בשם חלץ' ('המצודה'), ראה: וילסון (לעיל, הערה 20), עמ' 477b; הלך (לעיל, הערה 1), עמ' 318.

28 מזור (לעיל, הערה 2), עמ' 242-243. השקפה זו התקבלה על דעת חוקרים נוספים. ראה: אחיטוב (לעיל, הערה 2), עמ' 119-122; אהרונז' (לעיל, הערה 2), עמ' 253; קיטצ'ן (לעיל, הערה 1), עמ' 441-439.

	X	IX	VIII	VII	VI
82. תפן-]	150. ירדן	133. יורזה	116. אדר	99. חנני	
81. מן-]?	149. [--]	132. אל-ר[ם]?	115. [--]	98. אדמת-?	
80. צפק	148. [--]	131. מל[ח]?	114. [--]	97. אליגד	
79. [ן-דד]-]	147. [--]	130. [ב]אר-?	113. [--]	96. חקל-	
78. נעזית	146. אדר	129. [מ]לחת?	112. ירחם	95. חנני	
77. חקל-	145. מעכ[ת]?	128. אדמ(ת)-?	111. נבת	94. חקל-	
76. ורכת	144. [--]	127. גורן	110. ערד-	93. אשחת	
75. שבלת-	143. [--]	126. אל-מתן	109. רבת	92. נגב-	
74. נגברי	142. [--]	125. שרחון	108. והת-ורכ(ת)?	91. ערד-	
73. שבלת-	141. [--]	124. בית ענת	107. חקלים	90. נגב-	
72. אבירם	140. אנני	123. באר לו?	106. דותי	89. חוק[ק]?	
71. חקל-	139. ירחם	122. אבל	105. חידב-	88. שני	
70. אל-הלל	138. [--]	121. פלתיס	104. שרנר	87. חקל-	5 bis הם
69. פתיש?	137. [--]	120. [א]ל-יך?	103. חידב-	86. תשדן	4 bis עין גורן
68. חקל-	136. [--]	119. [ן-]	102. תר/לון	85. עזחת	3 bis לבן
67. אנמר/ל	135. [--]	118. [ן-]פאבי	101. חקל-	84. נגב-	2 bis רפיח
66. עצם	134. [--]	117. אדר	100. אדר	83. גן?	1 bis שור-?דד

הערות לרשימת המקומות

פאחקל – חקל = 'שדה', 'טריטוריה'. פירוש זה הוצע עוד בספרות הישנה, וג' הוך הציג לאחרונה נימוקים כבדי משקל לחיזוקו.²⁹ נראה שיש להעדיף פירוש זה על הפירוש הרווח יותר, שיש לקרוא פאחגר = 'מצודה', 'מתחם', ולראות במקומות הנזכרים יישובים המוקפים בקיר סוגר.³⁰ במקרא מופיע 'שדה' כסומך בצירוף עם שמות שונים (שדה העמלקי, שדה עפרון, שדה המכפלה, שדה אדום, שדה יהושע, שדה שאול, ועוד), ונראה לי שהוא יכול לשמש כמקבילה סמנטית הולמת למונח חקל המופיע בכתובת.

פאנגב – נגב = מקום או חבל ארץ בספר המדבר שבו יושבת המשפחה או המשפחה המורחבת ששמה נכלל בשם הכפול (עזחת, והת-ורכ[ת],³¹ אשחת). מקבילות לשמות אזורים

J.E. Hoch, *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*, Princeton 1994, pp. 235–237; K.A. Kitchen, 'Book Reviews', *BASOR*, 1994, p. 90a.

M. Burchardt, *Die altkanaanaischen Fremdworte und Eigennamen im Ägyptischen*, I, Leipzig 1909, pp. 51–52 (לעיל, הערה 1), עמ' 295–300; ב' מזר, 'הרקם והחגר', ערים וגלילות בארץ ישראל – מחקרים טופוגרפיים-היסטוריים, 'ירושלים תשל"ו', עמ' 132–138; G.I. Davies, 'Hagar, el-Heḡra and the Location of Mount Sinai', *Vetus Testamentum* (=VT), XXII (1972), pp. 152–163.

כאלה ידועות היטב מן המסורת המקראית (נגב הקיני, נגב הירחמאלי, נגב כלב, נגב יהודה, נגב הכרתי).

שבבלת = 'נחל'. מקובל לפרש ציון זה בהסתמך על ישעיה כו, יב.³¹

חידב = 'רמה'. פירוש זה הציע לאחרונה הוך.³²

אדמת – הוך הציע לתעתק את טופונים מס' 98–99 אדמת חנני.³³ לאור הדמיון בכתיב בין 98 ל-128 הצעתי לתעתק 'אדמת' גם באחרון.

צמדים נוספים של שמות מקומות מופיעים אף הם ברשימה: ערד רבת וערד נבת;³⁴ באר לוז' ובאר [מ]לח. ראוייה לציון העובדה, שהמשפחות/המשפחות המורחבות חנני (95, 99), ירחם (112, 139) ואולי ורכת (76, 91) מופיעות פעמיים ברשימה.

הציון אדר מופיע ארבע פעמים ברשימה הדרומית (100, 116, 117, 146) ופעם נוספת ברשימה הצפונית (28). מקובל לפרש אותו כשם עצם במשמעות של 'גורן'.³⁵ ואולם, שם העצם גורן מופיע אף הוא ברשימה הדרומית (מס' 4, 127, bis), ונראה ששני השמות ציינו מתקנים שונים לעיבוד ולאכסון תבואה. במקרא מופיע אדר כשם של מקום באיזור קדש ברנע (במדבר לד, ד; יהושע טו, ג).

בשורה של מקומות מופיע היסוד התיאופורי אל (El): אל־הלל (70), אל־גד (97), [א]ל־יך' (120), אל־מתן (126), אל־רם' (132). בדיון בקבוצה הצפונית נזכרת פנואל, וכן הצעתי לתעתק במס' 34 צדפת־אל.³⁶ נוסף לאל נזכר ברשימה הדרומית מקום שבשמו מופיעה האלה ענת (בית ענת – 124). דומה שממצא זה מלמד על הפופולריות של אל (El) בתקופה זו בחבלים הדרומיים של הארץ.

שמות מקומות רבים בדרום קשורים עם מים. עם אלה נמנים אבל (122), באר לוז'רץ (123), באר [מ]לח (130–131), [מ]לח (129), עין גורן (4, bis)³⁷ ואולי [מ]י־תפן] (81–82). לקבוצה זו ניתן אולי להוסיף גם את גן'³⁸ (83).

קנאוף העלה את ההשערה, שברשימת שישק יש מספר שמות פרוטו־ערביים.³⁹ עם אלה נמנים לדעתו אלהלל (70), ורכת (76), והתורך (91) וארקת (97); מקובל יותר לקרוא את שם

31 הוך (לעיל, הערה 29), עמ' 276, מס' 346.

32 שם, עמ' 224, מס' 307.

33 שם, עמ' 46, מס' 41.

34 N. Na'aman, 'Arad in the Topographical List of Shishak', *Tel Aviv*, XII (1985), pp. 91–92.

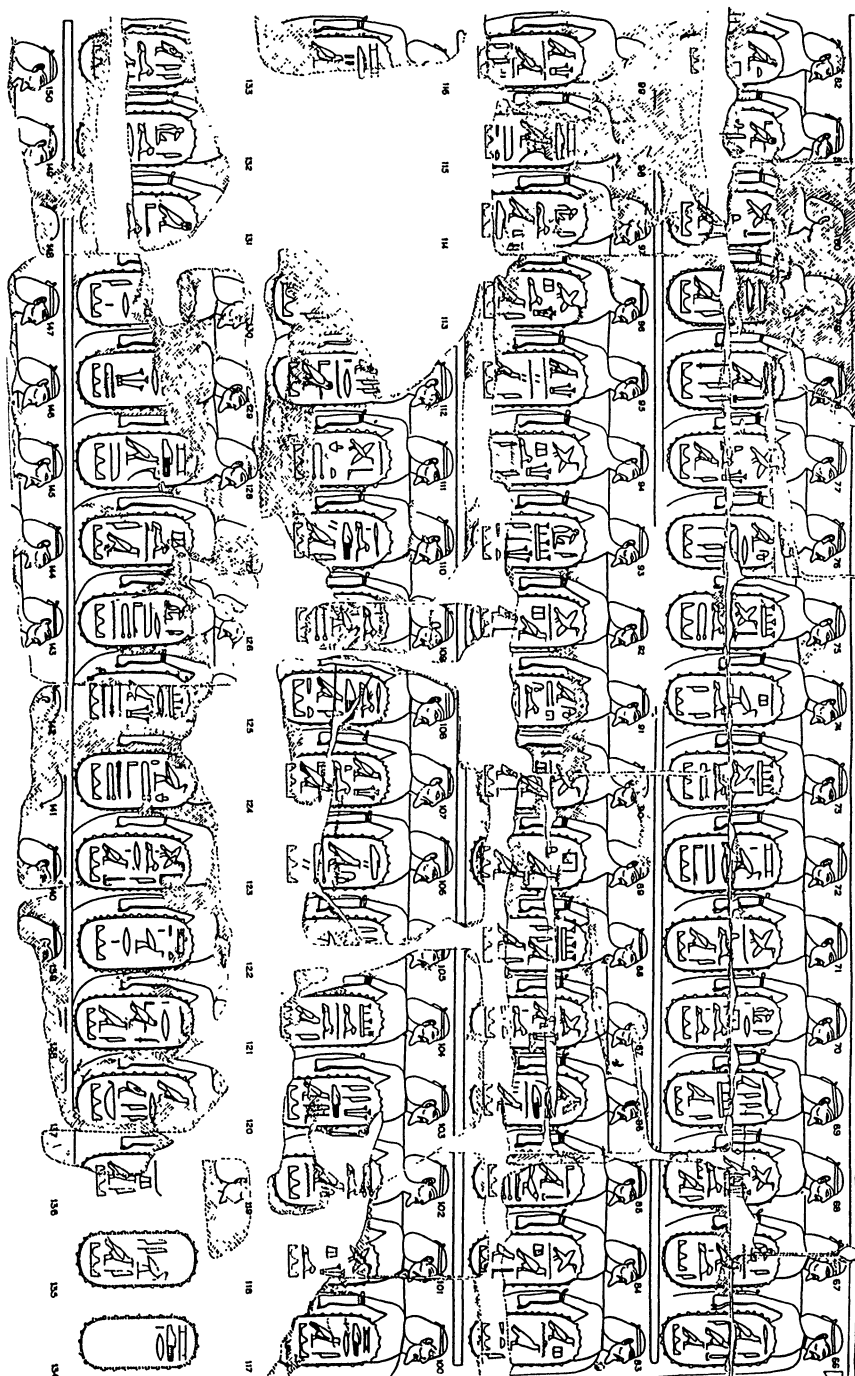
35 אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 51.

36 על היסוד 'אל' בשמות מקומות, ראה: הוך (לעיל, הערה 29), עמ' 27–28, מס' 16.

37 אין כל יסוד להשערה שהעלה לאחרונה שמיט, כי יש לזהות את ענגרון עם Amqarruna הנזכרת בתבליט של סרגון ב' מלך אשור, וכי באיזור זה יש לבקש גם את Gabbutunu הנזכרת יחד עמה. ראה: G. Schmitt, 'Gabbutunu', *ZDPV*, CV (1989), pp. 56–69. שתי הערים הנזכרות הן עקרון וגבתון, המופיעות גם ברשימת ערי נחלת דן (יהושע יט, מג–מד), כפי שסברו כל החוקרים האחרים שדנו בכתובות ובתבליטים של סרגון.

38 ירדן (150) איננו קשור כמובן לנהר הירדן. מקומו של מקום זה ואף דרך הגיית שמו אינם ידועים לנו.

39 E.A. Knauf, *Midian. Untersuchungen zur Geschichte Palästinas und Nordarabiens am ende des 2. Jahrtausends v. Chr.*, Wiesbaden 1988, pp. 94–96.

החומר הנמצא בשרידיהם של המכתב והמכתב המלא

המקום אל-גד). אבל מיעוט השמות ואי-הוודאות ביחס למעתיקהם מעמידים השערה זו בצל של סימן שאלה רבתי.

ניתן להציע שהטופונים שרדד (bis 1) מורכב משני יסודות: היסוד התיאופורי דד ('דוד', 'אהוב') ושם העצם שור ('חומה'). פירוש זה נראה, משום שקבוצת המקומות האחרונה ברשימה (bis 1-5), הכוללת את רפיח ואת לבן, נמצאת מדרום לנחל הבשור (נחל מצרים), בקצה הנתיב שהוליך ממצרים לחוף פלשת. על נתיב זה נבנתה בתקופת הממלכה המצרית החדשה רשת של מצודות מצריות, ששמרו על הדרך החיונית שהוליכה ממצרים לכנען. ניתן אפוא לשער, שבאיזור רפיח עמדה מצודה, שתפקידה היה לשמור על המעבר מסיני לדרום פלשת. השם שור-דד יתפרש כ'חומת האהוב', והיסוד התיאופורי 'דד' מכון לאלוהות כלשהי שהיתה נערכת באיזור.⁴⁰

לאחרונה הציע קיטצ'ן לקשור את השם דות (105) עם השם דויד, ושיער שהצירוף חידב-דות/דוד נקרא בשמו של מלך ישראל ('רמת דויד').⁴¹ אבל השערה זו דחוקה וספק רב אם ניתן לקבלה.

מבין המקומות המופיעים ברשימה, רק בודדים נזכרים במקרא. בין אלה נמנים עצם (66) וערד (108, 110). ערד מזוהה בתל ערד ומקומה בשוליים הדרום-מזרחיים של ממלכת יהודה, ואילו עצם שכנה ככל הנראה בשוליים הדרום-מערביים של הממלכה. לעומת זאת שרחון (125), שמקובל לזהותה בתחום ממלכת יהודה, שכנה ככל הנראה מחוץ לגבולות הממלכה.⁴² נראה לי שכל המקומות המופיעים בטור IX שכנו לאורך נחל הבשור. עם אלה נמנית ירזה (133), הנזכרת במכתבי עמארנה כעיר-ממלכה כנענית, ומקובל לזהותה בתל ג'מה, אתר שעל גדות נחל הבשור.⁴³ את שרחון יש אולי לזהות בתל אל-עג'יל, שמדרום לנחל הבשור, לא הרחק מחוף הים.⁴⁴ בית ענת, הנזכרת לפניה (124), שכנה אולי במקום סמוך לה.

40 R. Zadok, *On West Semites in Babylonia during the Chaldean and Achaemenian Periods*, Jerusalem 1977, p. 57; H.M. Barstad, 'Dod', *Dictionary of Deities and Demons*, eds., K. Van der Toorn, B. Becking & P.W. van der Horst, Leiden-New York-Köln 1995, pp. 493-497. ושם ספרות קודמת.

41 קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 39-42.

42 מור (לעיל, הערה 2), עמ' 243; קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 441; אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 171-172; הלסטרום (לעיל, הערה 1), עמ' 12. בשלוש רשימות מקבילות של ערי שמעון/יהודה מופיעים, באותו מקום ברשימה, שמות המקומות הבאים: יהושע יט, ו - שרחון; יהושע יט, לב - שלחים; דברי הימים א' ד, לא - שערים. נראית בעיני ההשקפה, שמאחורי שלושת השמות מסתתר שם אחד, שנשתבש פעמיים, ולא ניתן לקבוע בוודאות מה היה כתיבו המקורי. האתר של שרחון/שלחים/שערים שכן בתחום ממלכת יהודה, ואילו נחל הבשור, שסמוך לו יש לבקש את שרחון הנזכרת בכתובת, שכן מחוץ לתחום ממלכת יהודה.

43 ב' מור, 'ירזה - תל ג'מה', ידיעות, טו (תשי"א), עמ' 38-41; נ' נאמן, 'נחל מצרים והמיניויות האשורית באיזור הגבול עם מצרים', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ג (תשל"ט), עמ' 142-143; M. Görg, 'Zur Diskussion um die Lage von Scharuhen', *Biblische Notizen*, LVIII (1991), pp. 17-19. לאחרונה הציע רייני לזהות את ירזה בתל אל-חסי. ראה: A.F. Rainey, 'Sharhān/Sharuhen - The Problem of Identification', *Eretz Israel*, XXIV (1993), p. 185*. לדחיית הזיהוי, ראה: I. Finkelstein, 'The Territorial-Political System of Canaan in the Late Bronze Age', *Ugarit-Forschungen*, XXVIII (1996), pp. 231-232.

לסיכום ראוי להדגיש את הקשר המועט הקיים בין המקומות הנזכרים בכתובת שישק למסורת הטופונימית במקרא. פרט לשמות אחדים של משפחות (ירחם, חנן ואולי גם אשחת-שוחת) ולמרכיבים בודדים של שמות (נגב, אדר), אין דמיון בין שמות המשפחות והיסודות המרכיבים את שמות המקומות הנזכרים ברשימה לאלה המופיעים במסורת המקראית על דרום הארץ. לעיל צמדנו על פרק הזמן הרב המפריד בין רשימת שישק לרשימות היחס המקראיות, ואין תמה אפוא שהחפיפה ביניהם כה מועטת. יתר על כן, מסע שישק נערך לאזורים שמחוץ לתחום ממלכת יהודה ופגע רק בשולי הממלכה. כתובת שישק היא אפוא מקור ראשון במעלה על המצב היישובי ועל אוצר שמות המקומות שרווח בדרום הארץ בסוף המאה ה' לפני סה"נ, תקופה שאין לנו עליה כל עדויות ממקורות נוספים. לעומת זאת החומר המופיע במקרא שופך אור על המצב היישובי בדרום הארץ בתקופות המאוחרות במאות שנים לכתובת ייחודית זו.

4. מסע שישק: הקפו, מהלכו ומטרותיו

מן הדיון במחצית הראשונה של הרשימה עולה, שמסע שישק כוון בראש וראשונה נגד ממלכת ישראל (הממלכה הצפונית). הצבא המצרי עבר בנתיב הראשי שהוליד מן השפלה אל עמק יזרעאל, ולאורך נתיב זה נמצאים מקומות רבים הנזכרים ברשימה. נוסף לכך פעל הצבא המצרי באזורי השפלה הצפונית, בשוליים הדרומיים של הר אפרים ובמערב בנימין, בעמק יזרעאל ובעמק בית שאן, וכן בבקעת הירדן התיכונה ובאיזור נחל יבוק. כל הניסיונות לשרטט קו רציף של מסע בהתאם לסדר רישום המקומות נדון לכישלון. צדקו החוקרים שלמדו מניתוח הרשימה, שהיא הורכבה מקטעים קטעים שצורפו יחדיו. דבר זה בולט במיוחד בפיצולה לשתי קבוצות נפרדות של יישובים – אלה השוכנים בחבל ההר שמצפון לירושלים (23–24, 57–59) ואלה שבאיזור נחל יבוק (21–22, 53–56).

יש לאמץ את ההשקפה, שהציג לראשונה נות ותמכו בה הרמן וקיצ'ץ, שהכוח העיקרי, ובו השליט המצרי, נע לאורך הנתיב המרכזי בואך מגידו. שם חנו המלך ומטהו, ומכוח זה נשלחו כוחות משימה לחבלים שממזרח לנתיב זה.⁴⁵ כוחות משימה כאלה נשלחו לנגב, אל נכון עוד בעת שהצבא המצרי היה בדרום פלשת. כוח משימה אחר ערך מסע לשפלה הצפונית ומשם עלה לחבל ההר בציר בית חורון, ומשהשלים את משימתו שב מערבה והתחבר לכוח הראשי. בהגיעו למגידו שלח שישק יחידות צבא לעמק בית שאן, ומשם, לאורך בקעת הירדן, אל איזור נחל יבוק. אין אפוא כל צורך בהנחה, שמסע שישק נע בתוך חבל ההר המרכזי,

44 A. Kempinski, 'Tell el-'Ajjul – Beth-Aglayim or Sharuhēn?', *IEJ*, XXIV (1974), pp. 145–152. לאחרונה הציג רייני (שם, עמ' 178*–185) לזהות את שרוחן/שרחון בתל הרור. אבל תל אל-עג'ל היה ודאי המרכז החשוב ביותר בדרום הארץ בתקופת הברונזה התיכונה ויש להעדיף את זיהוי עם שרוחן החיקסוסית. עוד פחות מסתבר הזיהוי הרווח של שרוחן/שרחון בתל אל-פרעה הדרומי שעל נחל הבשור. ראה: אויטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 171–173, ושם ספרות נוספת.

45 נות (לעיל, הערה 1), עמ' 287–289; הרמן (לעיל, הערה 1), עמ' 72–73; קיצ'ץ, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 447–446.

כפי שסברו כל החוקרים שדנו ברשימה.⁴⁶ היפוכו של דבר, הצבא המצרי נמנע באופן מכון מלהיכנס אל חבל ההר, פרט למסע לאורך ציר בית חורון שהגיע לאיזור שמצפון לירושלים. יש להדגיש, שאפילו בתקופת הממלכה החדשה, בעת ששלטו בכל חבלי כנען, מיעוט יחידות צבא מצריות להיכנס לחבל ההר המרכזי. אין זה מקרה ששום מקום באיזור נרחב זה איננו נזכר ברשימות הטופוגרפיות המצריות, ובתעודות עמארנה נזכרת רק חניה קצרת זמן של חיל משמר מצרי בירושלים. ב'יומן גבול' מן השנה השלישית של מרנפתח (1202-1212 לפני סה"נ) מדווח על בואם של מפקדי מצודות מ'מעין מרנפתח אשר נמצא בהר'.⁴⁷ חוקרים רבים קיבלו את הזיהוי של מעין מרנפתח עם מעין מי נפתוח שבהרי ירושלים (יהושע טו, ט; יח, טו), והניחו שבמקום נבנה מאחז צבאי מצרי.⁴⁸ אבל ההשערה נשענת רק על הדמיון בין שני השמות, ומאחר שבאיזור המעין לא נמצאו שום שרידי יישוב מסוף תקופת הברונזה המאוחרת, מוטב להציב לידה סימן שאלה.⁴⁹ חדירתן של יחידות מצבא שישק לאיזור שמצפון לירושלים מחייב הסבר מיוחד, ונעמוד על כך בחלק השני של המאמר.

מסע שישק בדרום הארץ נערך לאורך נחל הבשור ובקעת באר-שבע, וכוון בעיקר לחבלים שמדרום להם. בסקר הארכיאולוגי שנערך באיזור שבין נחל הבשור ובקעת באר-שבע בצפון לקדש-ברנע בדרום נתגלתה רשת של יישובים קטנים וגדולים, שבהם ישבו המשפחות ובתי האב שנדרו באיזור.⁵⁰ יישובים אלה התקיימו במאות ה'א-ה' לפני סה"נ ולאחר מכן נעזבו. נראה אפוא, שמסעו של שישק לאזורי הדרום כוון בראש וראשונה לעבר יישובים אלה, ומקצתם נכללים ברשימה הארוכה של המקומות בדרום הארץ שבכתובת שישק. עד כמה הדרים הצבא המצרי במסעו לא נוכל לדעת. ניתן לשער, שמסע שישק היה אחד הגורמים העיקריים שהביאו לנטישה של מקומות אלה. יש לזכור, שכלכלתן של קבוצות באזורי ספר תלויה במידה רבה בגורמים חיצוניים. מסע צבאי, הלוקח בדרכו את מה שניתן לקחת וגורם לחורבן ולהרס, יכול להפר את האיזון העדין המאפשר את קיומו של יישוב הקבע, ולגרום לו לחזור לאורח חיים נוודי, שאינו משאיר שרידים בני קיימא בשטח.⁵¹ צודקים לדעתי

46 ראה לדוגמה את המפות שפרסמו מזר (לעיל, הערה 1), עמ' 241; קיטצ'ן, שם, עמ' 434; אהרני (לעיל, הערה 2), עמ' 251.

47 וילסון (לעיל, הערה 21), עמ' 258.

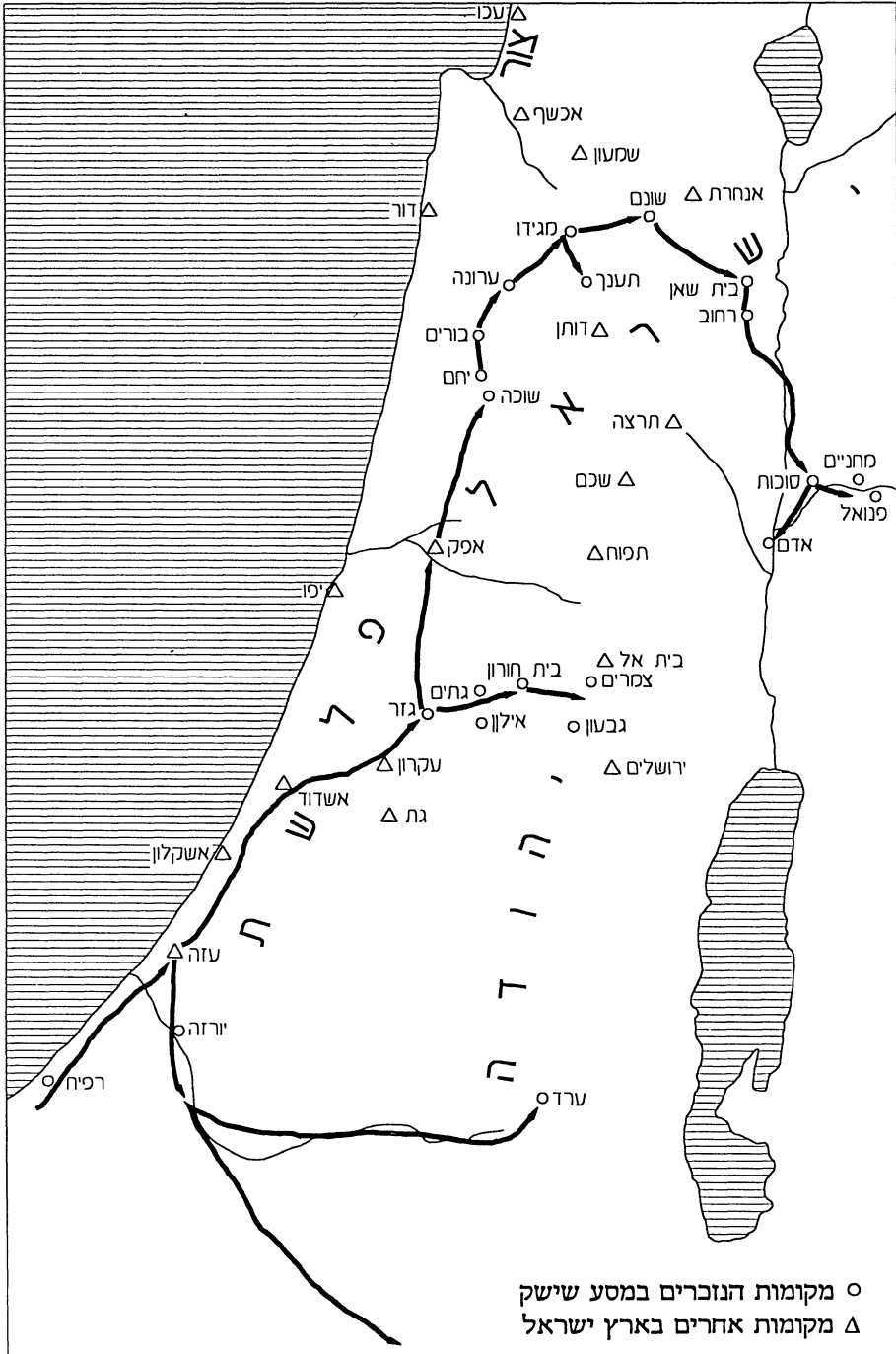
48 R. Krauss, 'Merneptah', *Lexikon der Ägyptologie*, IV, Wiesbaden 1980, p. 74, n. 13

49 ז' קלאי, 'נפתוח, מי נפתוח', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טורים 905-904, ושם ספרות נוספת.

50 ליישובים שנתגלו באיזור הר הנגב, מדרום לבקעת באר-שבע, ראה: י' פינקלשטיין, "'מצודות' הר הנגב בתקופת הברזל - אתרי התנחלות של נוודי המדבר", ארץ ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 366-379; ר' כהן, היישובים בהר הנגב לאור השרידים הארכיאולוגיים והמקורות הכתובים באלף ה'ה' לפסה"נ, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ז; ז' משל וא' גורן, "'מצודות אהרני' שליד קסימה - 'מצודה ישראלית' נוספת בנגב ובעיית ה'מצודות'", ארץ ישראל, כג (תשנ"ב), עמ' 196-215, ושם ספרות נוספת בהערה 1.

51 לזיקה בין כלכלת הקיום של חברות נוודיות במדבר לבין הממצא הארכיאולוגי בחבלי המדבר, ראה: י' פינקלשטיין וא' פרבלוקצקי, 'התנחלות והתנוודות במדבריות הדרום בתקופות קדומות', קתדרה, 52 (תשמ"ט), עמ' 3-36, ושם ספרות נוספת.

מסע שישק לארץ ישראל

החוקרים הקושרים את נטישת מערך היישובים בהר הגגב עם מסע שישק.⁵² עם זאת, תהליך הנטישה היה בוודאי הדרגתי ונבע גם מגורמים נוספים, וראש לכל, התייצבותו של מערך הממלכות בארץ ישראל משני עברי הירדן במאה ה' לפני סה"נ.

יש לנסות עתה לעמוד על מטרות המסע ועל מידת הצלחתו להשיג מטרות אלה. בפתח הדיון נציין מקורות נוספים מימי שישק שבהם מזכיר השליט המצרי את מפעלותיו ואת השגיו. במצבה שבורה שהציב שישק במקדש אמון בכרנך יש אזכור של 'הדברים הרעים שנעשו' ובעקבותיהם נערך מסע צבאי, אבל אין ודאות שמדובר במסע לארץ ישראל.⁵³ בתבליטים שנתגלו במקדשי אמון בכרנך ובאל-היבה שבמצרים התיכונה, ובכתובות המלוות אותם, יש סצנות של הכאת אסייתים בחרב וכתובות המזכירות את הניצחון עליהם, ודומה שהתבליטים הללו נועדו להנציח את המסע לארץ ישראל.⁵⁴ ולבסוף, בתפילת שישק שנכתבה לאל אמון במקדשו בכרנך, וששרדה רק בחלקה, הוא מזכיר את המסע שלו לנוביה וכן תשלומים ששולמו 'כאשר עשיתי זאת בתור המס שלך מארץ חורו, אשר פנתה ממך'.⁵⁵ חורו הוא כינוי ארכאי לארץ כנען, ושישק מזכיר כאן זה לצד זה את שני המסעות, לנוביה ולארץ ישראל. למקורות אלה יש להוסיף את המצבה שהציב שישק במגידו.⁵⁶ לפי הפרגמנט שנמצא בחפירה שנערכה במקום שיער ברסטד, שגובהה היה 3.30 מטר, רוחבה 1.50 מטר ועוביה 50 ס"מ. דומה שהמצבה נעשתה באיזור מגידו והוצבה במבנה ציבורי, אולי במקדש המרכזי של מגידו, כדי להדגיש את תביעת שישק לריבונות במקום ולהרשים את האוכלוסייה המקומית.⁵⁷ אין ספק שברובד התעמולתי החיה שישק יסודות שמקורם בתקופת הממלכה החדשה. ליסודות אלה שייכים המסעות שנערכו לארץ ישראל ולנוביה; מתן מקצת השלל למקדשים, וראש לכל למקדש אמון בכרנך; הצבת המצבה שבה נזכרת העילה למלחמה, התבליטים שבהם מופיע המוטיב של הכאת האויבים והרשימה הטופוגרפית; והצבת מצבת ניצחון במרכזה של ארץ האויב. יש לזכור כי שישק היה ממוצא לובי ויסד שושלת חדשה, ולפיכך היה זקוק לגיטימציה לשלטונו. יצירת הלך רוח של אימפריה והחייאת סממנים הקשורים לתקופת הגדולה של מצרים, וכן השבת האל אמון, אדון האימפריה, למעמד של אל ראשי, שירתו היטב את מטרותו וסייעו לו לייצב את שלטונו.⁵⁸

52 כהן (לעיל, הערה 50), עמ' 413-418; נאמן (לעיל, הערה 1), עמ' 83, ושם ספרות נוספת.

53 רדפורד (לעיל, הערה 1), עמ' 10; קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 294.

54 פייכט (לעיל, הערה 1), עמ' 105-117.

55 רדפורד (לעיל, הערה 1), עמ' 12-13; קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 302.

56 לשבר המצבה שנמצאה במגידו, ראה: C.S. Fisher, *The Excavations of Armageddon (Oriental Institute Communications, 4)*, Chicago 1929, pp. 12-16, 60-61 and figs. 7-9; J.H. D. Ussishkin, 302: הערה עמ' 299, שם, קיטצ'ן, 'Forward', *ibid.*, pp. ix-xii 'Notes on Megiddo, Gezer, Ashdod, and Tel Batash in the Tenth to Ninth Centuries B.C.', *BASOR*, CCLXXVII-CCLXXVIII (1990), pp. 71-73.

57 קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 299, הערה 302; אוסישקין, שם, עמ' 72.

58 על הצעדים שנקט שישק כדי לבסס את שלטונו ולתת לו לגיטימציה מרבית, ראה: קיטצ'ן, שם, עמ' 287-302; רדפורד (לעיל, הערה 1), עמ' 7-13. רדפורד אף הדגיש את העובדה, ששישק ישב באיזור הדלתה, במקום שבו שכנה בעבר פִּירַעמסס, עיר הבירה של השושלת הִי"ט. ראה: D.B. Redford, *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Princeton 1992, p. 314.

לאור זאת ניתן לשאול: האם התכוון שישק לשוב ולחדש את האחיזה המצרית בכנען, אלא שהדבר לא עלה בידו, אם משום חולשתה של מצרים ואם משום שנפטר זמן קצר לאחר המסע? בהשקפה זו החזיקו חוקרים אחדים בעבר,⁵⁹ ולאחרונה שב אוסישקין והעלה אותה.⁶⁰ לטענתו, המצבה שהציב שישק במגידו מלמדת שישק התכוון להמשיך ולהחזיק במקום, ונראה אפוא שרצה להמשיך ולהחזיק גם ביתר השטחים שכבש. אבל להנחה שהצבת מצבה בשטח כבוש מלמדת על מגמה להחזיק בו דרך קבע אין יסוד של ממש. היפוכו של דבר, קיימות עדויות רבות מהמזרח הקדום על שליטים שהציבו מצבות במקום המרוחק ביותר שאליה הגיעו, ולאחר מכן נסוגו ומנו והשאירו את המצבות מאחוריהם.⁶¹ כך, דרך משל, הציבו תחותמס א' (1504–1492) ותחותמס ג' (1479–1425) מצבות ניצחון סמוך לנהר פרת, במקום הרחוק ביותר שאליה הגיעו במסעותיהם, ולאחר מכן נסוגו מהאיזור ולעולם לא שבו אליו. אף מלכי אשור הציבו מצבות במקומות רחוקים, ולאחר מכן שבו על עקבותיהם בלי שהבטיחו את שליטתם באיזור. דוגמה לכך היא המצבה שהציב שלמנאסר ג' על הר הכרמל (Ba'li-rāsi) בשנת 841 לפני סה"נ, במקום שאליה לא שב עוד במסעותיו המאוחרים. תגלת-פלאסר ג' הציב בשנת 735 מצבה ליד תושפה, בירת ממלכת אוררטו (אררט), באיזור שנשלט בידי אויבו מלך אררט, ולאחר מכן נסוג מן האיזור. הצבת מצבה נועדה להרשים את בני המקום ולשקף תביעה לשלטון בו. אבל תביעה לשלטון לחדר ושלטון אפקטיבי לחדר, ואין זה מלמד בהכרח על זה. שישק קיווה מן הסתם שאנשי מגידו יכבדו את מצבתו, ואולי יחששו לפגוע בה בשל זרועה הארוכה של האימפריה המצרית. אין כל עדות על מאמץ שעשה שישק להחזיק בשטח שנכבש, והצבת המצבה במגידו אינה ראייה מספקת לטענה שהמסע נערך במגמה לחדש את האימפריה המצרית בכנען.

אם כיבוש ושליטה בשטחים לא עמדו ביסוד המסע, מה יכלו להיות המניעים לעריכתו? החוקרים הציעו שורה של מניעים ויש לעמוד עליהם בקצרה. מ' נות טען, שהמסע היה בגדר הפגנת כוח ונועד בראש וראשונה להשגת שלל, בלא כוונה להתערב בענייניהן הפנימיים של ממלכות ישראל ויהודה.⁶² אף רדפורד הגדיר את המסע כ'פשיטה ארוכת טווח', שאפשרה להציג לראווה את השלל שנלקח במהלכה.⁶³ נראה לי שהדין עם חוקרים אלה והמניע של לקיחת שלל מילא תפקיד מרכזי במסגרת תכנון המסע וביצועו. יש לזכור כי שישק פיתח תנופת בנייה ברחבי מצרים והעניק מתנות יקרות למקדשים, ולכל אלה נדרשו אמצעים רבים, שחייבו הגדלה של ההכנסות. קודם למסע נהנתה ארץ ישראל מתקופה ארוכה של שלום, שבמהלכה צברו תושביה נכסים לא מבוטלים. מסע הפתע שערך שישק לצפון הארץ ולדרומה אפשר לו לעבור במהירות ממקום למקום ולקחת את מה שניתן היה לקחת בלא להסתבך

J. Bright, *A History of Israel*, London 1960, pp. 213–214; É. Drioton & J. Vandier, *L'Égypte (Clio: Les peuples du l'Orient méditerranéen, 2)*, Paris 1962, pp. 525–526

אוישקין (לעיל, הערה 56), עמ' 74–71.

נאמן (לעיל, הערה 1), עמ' 84, הערה 11.

M. Noth, *The History of Israel*, London 1960, p. 240

רדפורד (לעיל, הערה 1), עמ' 11.

בפעולות מצור ממושכות. מסיבה זו נמנע שישק מלהיכנס לחבל ההר המרכזי, איזור שהחזירה אליו היתה כרוכה בסיכונים לא מבטלים.

ייתכן שהמסע המצרי בא גם להדק את הקשרים בין מצרים לפלשת. כבר הזכרנו את העובדה שערי פלשת הראשיות אינן נזכרות ברשימה הטופוגרפית, וכי הרשימה פותחת בגור, שהיתה עיר הגבול הדרומית-מערבית של ממלכת ישראל. מכאן יש להסיק שישק נמנע במכוון מלפגוע בערים אלה. על מגמת הידוק הקשר מלמד גם פסלו של פדסת בן עפי, שנשא בתואר 'השליח של עזה (פאכנען) של פלשת'.⁶⁴ תאריכו של פסל זה, שלא נמצא באתרו, שנוי במחלוקת בין חוקרים, ואחדים קבעו את זמנו לימי השושלת המצרית הכ"ב (945–713 לפני סה"נ). אף שתאריך זה אינו נקי מספקות,⁶⁵ יש בו כדי ללמד על המגמה המצרית להושיב נציגות קבועה בפלשת. מגמה זו משתלבת עם המאמץ שעשה שישק להדק את קשרי מצרים עם גבל, שהתרופפו בימי השושלת הכ"א (1070–945 לפני סה"נ). על מאמץ זה מלמדת מצבתו שהוצבה בגבל ועליה חרת אביבעל מלך גבל את כתובתו.⁶⁶ הידוק קשרי הסחר והקשרים הפוליטיים עם חוף פלשת ועם החוף הפיניקי הולם היטב את המדיניות המצרית המסורתית מאז ראשית האלף השלישי לפני סה"נ ואילך. כך שמרו המצרים על האינטרסים שלהם בשני אזורים חיוניים אלה בלי להיות מעורבים באופן ישיר במאבקים שהתחוללו בין הממלכות החדשות שצמחו אז באיזור.

חוקרים אחדים סברו שהמסע נערך כדי להשתלט על דרכי הסחר הראשיות שעברו בארץ.⁶⁷ ואולם להשערה זו בסיס רופף. מסעות צבאיים עוברים לאורך דרכים ראשיות ותמיד ניתן לטעון שנערכו במגמה להשתלט על נתיבי סחר. שליטה ופיקוח על צירי תנועה מחייבת נוכחות קבועה, וכבר עמדנו על כך שעם תום המסע נסוגו המצרים מן הארץ, ובעקבות הנסיגה חזרו הדרכים לשליטה בעליהן הקודמים. יתר על כן, ביסוד ההשערה על מגמת השליטה בדרכים נמצאת התמונה המקראית על סחר מסועף בים וביבשה שניהל שלמה עם ממלכות רחוקות (דוגמת אופיר, שבא, מצרים וקוה), תמונה שאינה מעוגנת במציאות של המאה ה' לפני סה"נ. אמנם, הסחר מילא תפקיד לא מבוטל בתקופה זו, כמו בתקופות רבות אחרות בתולדות הארץ, אבל אין להגזים בהערכת חשיבותו ואין להתבונן בו מבעד למשקפיים של התיאור המקראי על ימי שלמה. יש להטיל ספק בהנחה הרווחת, שההשתלטות על דרכי הסחר מילאה תפקיד מרכזי בתכנון המסע המצרי ובביצועו.

ולבסוף יש להזכיר את השקפת החוקרים, שפירשו את המסע כניסיון לפגוע בממלכת ישראל לבדה, או בממלכות ישראל ויהודה כאחת. כך דרך משל סבר מזור, ששישק רצה

64 א' זינגר, 'מצרים, כנענים ופלשתים בתקופת ההתנחלות והשופטים', מנוודות למלוכה – היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל, בעריכת נ' נאמן ו' פינקלשטיין, ירושלים 1990, עמ' 394–395, ושם ספרות נוספת.

65 חוקרים אחדים תארכו את הפסל לראשית ימי השושלת הכ"ו, היינו לסוף ימי פסמתיך א' או לראשית ימי נכה ב' יורשו, בעת שמצרים שלטה בחוף פלשת. ראה לאחרונה: רדפורד (לעיל, הערה 58), עמ' 442; N.P. Lemche, *The Canaanites and Their Land. The Tradition of the Canaanites*, Sheffield 1991, p. 54.

66 קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 292, ושם ספרות נוספת.

67 רייני (לעיל, הערה 2), טור 661; הלסטרם (לעיל, הערה 1), עמ' 13.

ללמד לקח את ירבעם מלך ישראל על שסירב לקבל את מרותו, בניגוד להבטחות שנתן ירבעם לשליט המצרי בעת ששהה בארצו.⁶⁸ ואילו אהרונ' סבר, שהמסע נועד להחליש את ממלכות ישראל ויהודה ולהשתלט על 'דרך הים' שממערב להן.⁶⁹ ביסוד השערות אלה נמצאת התמונה המקראית של שתי ממלכות חזקות ומבוססות, המתמודדות עם מצרים על הבכורה באיזור, תמונה שאין לה אחיזה במציאות ההיסטורית של המאה ה' לפני סה"נ. ספק רב אם ניתן לדבר על יריבות בין ממלכת מצרים לממלכות ישראל ויהודה בתקופה קדומה זו, ולפיכך אין בסיס של ממש לכל ההנחה על מגמת ענישה ועל פגיעה מכוונת באחת משתי הממלכות. כללו של דבר, יש לאמץ את ההשקפה שהציגו נות ורדפורד, שהמסע נערך לשם הפגנת כוח ולשם השגת שלל, וכן במטרה להדק את האחיזה המצרית בחוף פלשת. מוטב כמדומה להציג פרשנות מינימליסטית לפרשת המסע המצרי, משום שאין זו אלא אפיזודה ולא היה לה כל המשך. כמו כן יש להימנע מלייחס לשליט המצרי מגמות שאין להן בסיס במקורות בני הזמן.

מתי נערך מסע שישק? לשאלה זו חשיבות לא מבוטלת, הן לדיון במגמותיו של שישק במסע צפונה והן לדיונים בכרונולוגיה המקראית ולקביעת זמנם של שלמה ורחבעם. לפי הרעה המקובלת ערך שישק את המסע זמן קצר לפני מותו. לגישה זו הוצעו שתי ראיות: האחת, שדמות המלך בתבליט לא הושלמה, והאחרת, שאבני הקיר שעליו נחקקו הכתובת והתבליט נחצבו במחצבה בג'בל אל-סילסילה, שנחנכה זמן קצר לפני מות המלך.⁷⁰ כנגד זה טען יוז שדמות המלך בתבליט הושלמה, אלא שעוצבה באופן מעודן במיוחד, ואין להישען על נימוק זה כדי לתארך את מסע שישק לשנותיו האחרונות.⁷¹ ואילו רדפורד טען שאבני הכתובת הטופוגרפית לא נחצבו כלל במחצבה בג'בל אל-סילסילה.⁷² הוא אף סבר, שהביטוי '(מסע) הניצחון הראשון', ביטוי המכוון למסע לארץ ישראל, אינו הולם מסע שנערך בסוף ימיו של המלך. לאור זאת דחה רדפורד את הטענה שהמסע נערך בסוף ימי המלך וטען שהוא נערך במועד מוקדם יותר.

לא קל להכריע במחלוקת זו הנטושה בין חוקרי תולדות מצרים, מה גם שהנתונים יכולים להתפרש ביותר מדרך אחת. דומה שאין כיום נתונים מכריעים המחייבים לתארך את המסע לשנותיו האחרונות של שישק, ועם זאת גם אין להקדים את המסע בשנים רבות. נראה אפוא, שהמסע נערך שנים אחדות לפני מות שישק, אל נכון בין השנים 925–930 לפני סה"נ בקירוב, בלא שנוכל לקבוע את מועדו המדויק.

68 מזר (לעיל, הערה 2), עמ' 240.

69 אהרונ' (לעיל, הערה 2), עמ' 254.

70 W.F. Albright, 'New Light from Egypt on the Chronology and History of Israel and Judah', *BASOR*, CXXX (1953), p. 7; idem, 'Further Light on Synchronisms between Egypt and Asia in the Period 935–685 B.C.', *ibid.*, CXLI (1956), pp. 26–27; קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 302–301.

71 יוז (לעיל, הערה 1), עמ' viii–vii; ראה: רדפורד (לעיל, הערה 1), עמ' 10, הערה 63.

72 רדפורד, שם, עמ' 10. רדפורד (עמ' 12–13) אף טען, כי בתפילת שישק לאמון נזכר המסע לארץ ישראל בלשון עבר. ראה גם: רדפורד (לעיל, הערה 58), עמ' 312 והערה 1.

ב. ניתוח המקורות המקראיים

פרשת מסע שישק נזכרת במלכים א' יד, כה-כז ובדברי הימים ב' יב, ב-יב. מאחר שמדובר בחיבורים שנכתבו בזמנים שונים וביסודם אמונות ודעות שונות מאוד, יש לדון בכל אחד מהם באופן נפרד.

1. מסע שישק לפי ספר מלכים

לפי המסופר בספר מלכים עלה שישק מלך מצרים על ירושלים בשנה החמישית לרחבעם ולקח שלל 'את אצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח, ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה' (פסוקים כה-כו). ומוסיף המחבר ומספר, שרחבעם עשה במקומם מגיני נחושת. המשמר המלכותי ('הרצים') עשה בהם שימוש טקסי בכל עת שהמלך היה עובר מן הארמון למקדש, וביתר הזמן היו המגינים מאוכסנים בחדר מיוחד ('תא הרצים'), שהאחריות עליו היתה נתונה בידי מפקדי המשמר המלכותי ('שרי הרצים'; פסוקים כז-כח). רצף הפסוקים כז-כח מלמד, שמגיני הזהב שנלקחו שימשו לאותה מטרה עצמה, ומשנלקחו הוחלפו במגינים שהיו עשויים מתכת זולה יותר (נחושת).

הדיון בכתובות המצריות הראה שמסע שישק כון בעיקרו נגד ממלכת ישראל, אבל בתיאור דברי ימי רחבעם בספר מלכים אין לכך זכר. ספק אם ניתן לטעון, שמחבר ספר מלכים (הדוטרנומיסט) ידע על המסע צפונה והשמיט זאת במתכוון, שהרי שילוב המסע בדברי ימי ירבעם יכול היה להתפרש כעונש הולם למלך החוטא, דבר התואם היטב את מגמותיו של המחבר. יתר על כן, פרשת מסע שישק היא רק אחת משורה של פרשיות קדומות הקשורות בממלכת ישראל, שכולן ידועות לנו ממקורות חיצוניים ואינן נזכרות בספר מלכים. כאלה הן פרשת השתתפותו של אחאב בקרב קרקר (853 לפני סה"נ), פרשת המס שהעלה יהוא לשלמנאסר ג' מלך אשור (841 לפני סה"נ), השטחים הרחבים בעבר הירדן שכבש מישע מלך מואב מידי ממלכת ישראל, והמס שהעלה יואש מלך ישראל לאדד-ניררי ג' מלך אשור (802 או 796 לפני סה"נ).⁷³ אין זה מקרה שאשור נזכרת לראשונה בספר מלכים בפרשת מס הכניעה שהעלה מנחם בן גדי לתגלת-פלאסר ג', אל נכון בשנת 740 לפני סה"נ (מלכים ב' טו, יט-כ), יותר ממאה שנה לאחר שהופיעה אשור בזירה הסורית-הארץ ישראלית וכעשרים שנה לפני חורבן הממלכה. ידיעותיו של מחבר ספר מלכים על תולדותיה של ממלכת ישראל היו דלות ומקוטעות, וחלק לא מבוטל מהן נשען על סיפורי נביאים. מתברר שהלה לא ידע כלל על המסע שערך שישק נגד ממלכת ישראל, והמקור שהגיע לידיי הזכיר רק את מסע שישק לירושלים ואת מס הכניעה ששולם לו באותה עת. התימה של הקדשת כסף, זהב וכלים לאוצרות המקדש, ושל מתן אוצרות בית ה' ואוצרות

73 לדיון מקיף בבעיה זו ולספרות בנושא, ראה: N. Na'aman, 'The Contribution of Royal Inscriptions for a Re-evaluation of the Book of Kings as a Historical Source', *JSOT* (forthcoming)

בית המלך כתשלום לשליטים זרים, עוברת כחוט השני בספר מלכים.⁷⁴ על מלכים אחדים נאמר שהקדישו מתכות יקרות וכלים למקדש (שמואל ב' ה, י-יא; מלכים א' ז, נא; טו, טו; מלכים ב' יב, יט), ועל מלכים אחרים נאמר שהשתמשו באוצרות המקדש כדי לשלם לשליטים זרים (מלכים א' יד, כו; טו, יח; מלכים ב' יב, יט; יד, יד; טו, ח; יח, טו; כד, יג). קיימת זיקת גומלין בין האזכורים של ההקדשה ושל התשלום, כדי שהקורא יבין כיצד יכול היה המקדש לשלם את מה ששילם. דומה שהחזרה על נוסחאות של הקדשה ושל תשלום מלמדת שכל הטקסטים האלה נכתבו בידי מחבר ספר מלכים. נראה לי שנוסחאות התשלום נשענות ביסודן (אבל לא במילותיהן) על מקורות שהגיעו לידי המחבר, ואילו נוסחאות ההקדשה נכתבו כהשלמה 'הגיונית' להן ואינן נסמכות על מקורות כתובים. דומה שמחבר ספר מלכים השתמש בנוסחת התשלום מאוצרות המקדש והארמון במקום שבו העידו מקורותיו על תשלום ששולם לשליט זר, אבל לא ציינו את פרטיו. יש לשער שהמקור למקצת הידיעות האלה היה כרוניקה, שאחת התימות המרכזיות שלה היתה מסעות של שליטים זרים שהגיעו לירושלים ומס שקיבלו בטרם נסוגו מן העיר. נראה לי שמקור זה שימש בסיס לתיאור מסעות שישק מלך מצרים, חזאל מלך ארם, יואש מלך ישראל וסנחריב מלך אשור. אף מסתבר, שגם הידיעות על ה'שונד' ששלחו אסא לבן הדד מלך ארם ואחז לתגלת-פלאסר מלך אשור באו ממקור זה. הפרט המיוחד במס שהעלה רחבעם הוא מתן מגיני הזהב שעשה שלמה לשישק והחלפתם במגיני נחושת. במחזור סיפורי שלמה מסופר על עשיית מגיני זהב והפקדתם בבית יצר הלבנון (מלכים א' י, טז-יז), אבל אין אזכור שהמגינים שימשו למטרות טקסיות.

לאור דיון זה אני סבור, שלנגד עיני ההיסטוריון שתיאר את פרשת מסע שישק עמדה ידיעה קצרה, שמקורה בכרוניקה קדומה, על מתן מגיני זהב לשישק מלך מצרים בעת שעלה על ירושלים בשנה החמישית לרחבעם, ועל החלפתם במגיני נחושת. המחבר הרחיב ידיעה קצרה זו על פי הבנתו ההיסטורית, וכך הציג תמונה שלפיה ירושלים עמדה במוקד המסע ושישק נסוג לאחר שהשיג את חפצו. הוא תיאר את השימוש במגיני הנחושת על סמך הכרת הטקס שהיה נערך בזמנו, בעת שהמלך היה עובר מן הארמון למקדש כדי למלא את חלקו בפולחן. בחינת התיאור בספר מלכים בראי הכתובות המצריות מעמידה אותנו על יתרונותיה ועל מגבלותיה של ההיסטוריוגרפיה המקראית. מחד גיסא, בולטת העובדה שלמחבר חסרה ידיעה ממשית על הרקע הכולל של המאורעות, והוא נאלץ להסתמך על המעט שנמסר לו במקורותיו. מאידך גיסא, מאיר הכתוב המקראי הבט של המסע שאין לו ביטוי מפורש בכתובות המצריות. בעת ניתוח הכתובת הטופוגרפית עמדתי על כך, שהחזירה לחבל ההר באזור שמצפון לירושלים היתה חריג בולט במהלך המסע, ובמקומות אחרים נמנע הצבא המצרי מצעד מסוכן זה. דומה שקבלת מס הכניעה מן השליט שישב בירושלים מסבירה היטב סטייה חריגה זו.

M. Delcor, 'La trésor de la maison de Jahweh des origines à l'exil', *VT*, XII (1962), 74 pp. 353-377; M. Haran, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel*, Oxford 1978, pp. 284-286 and n. 19; H.-D. Hoffmann, *Reform und Reformen: Untersuchungen zu einem Grundthema der deuteronomistischen Geschichtsschreibung*, Zürich 1980; E.T. Mullen, 'Crime and Punishment: The Sins of the King and the Despoliation of the Treasuries', *Catholic Biblical Quarterly*, LIX (1992), pp. 231-248

בעקבות קבלת המס ממלך יהודה נמנע שישק מלפשוט על ערי יהודה. ואכן, פרט לגבעון וליישובים קטנים בשולי בקעת באר-שבע אין נזכרות ערים מיהודה ברשימה הטופוגרפית. לעומת זאת פגע המסע המצרי ביישובים רבים מישראל, ובכלל זה בערים ששכנו בחבל ההר, בגבולה הדרומי של הממלכה (בית חורון, צמרים, [ח]לץ?). אין זאת אלא שמלך ישראל נמנע מלהיכנע ולא שילם את מס הכניעה, ואת המחיר על כך שילמו יישובי ממלכתו.⁷⁵

במלכים א' ט, טו-יז מופיעה רשימת הערים שכבשה שלמה. הרשימה נקטעת באמצע על ידי משפט מוסגר (פסוק טז), שבו מסופר על אפיזודה הקשורה לעיר גור, ולאחריו מתחדש התיאור באמצעות חזרה מקשרת (ראשית פסוק יז: 'ויבן שלמה את גור'). במשפט המוסגר מופיע התיאור הבא: 'פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גור וישרפה באש ואת הכנעני הישב בעיר הרג ויתנה שלחים לבתו אשת שלמה'. במשך שנים רבות היה מקובל לייחס את כיבוש גור לאחד הפרעונים האחרונים משושלת כ"א (סיאמן או פסוסנס ב'), ולהניח שהלה היה חותנו של שלמה.⁷⁶ ואולם, לאחרונה הועלתה הטענה שהשליט האנונימי, אשר כבש את גור והשיא את בתו לשלמה, אינו אלא שישק, וכי מסע שישק נערך לאמיתו של דבר בימי שלמה ויוחס באופן מגמתי לרחבעם בנו.⁷⁷ לאישוש טענה זו הועלו מספר נימוקים ומן הראוי להציגם ולהתמודד עמם:

(א) זמנו של מסע שישק (בין השנים 925-930 לפני סה"נ בקירוב) הולם לדברי חוקרים אלה את ימי שלמה ולא את ימי רחבעם.⁷⁸ אבל יש לזכור, שהכרונולוגיה של מלכי ישראל

75 היטיב להבין זאת מרטין גות (לעיל, הערה 62, עמ' 240-241), שבספרו על תולדות עם ישראל כתב כך: 'במלכים א' יד, כה-כח רשום שישק אסף את כל אוצרות המקדש והארמון בירושלים כדי לשלם מס לפרעה. זה המחיר שהיה עליו לשלם כדי להציל את יהודה ואת ירושלים. דבר זה מתברר מרשימת הערים אשר נכבשו בארץ ישראל... אף עיר מיהודה אינה נזכרת ברשימה זו... למסע שישק לא היו תוצאות חמורות... הוא היה מכוון להפגנת כוח וללקיחת שלל. מסיבה זו הספיק תשלום המס של רחבעם לפרעה והוא נמנע מלבוז את ממלכת יהודה. אין זה מסתבר שישק רצה להתערב ביחסים הפנימיים בין ממלכת ישראל ליהודה ולהתייבב לצד האחד או האחר. מטרת מסעו היתה בפשטות לבוז את תחום מערב אסיה הסמוך למצרים'.

76 להשקפה רווחת זו, ראה: א' מלמט, 'ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 182-187, 211-216, ושם ספרות נוספת: קיטצ'ן, 1973 (לעיל, הערה 1), עמ' 283-280; A.R. Green, 'Solomon and Siamun: A Synchronism between Early Dynastic Israel and the Twenty-First Dynasty of Egypt', *JBL*, XCVII (1978), pp. 353-367; A.R. Schulman, 'Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom', *Journal of Near Eastern Studies*, XXXVIII (1979), pp. 177-193; idem, 'The Curious Case of Hadad the Edomite', *Egyptological Studies in Honor of Richard A. Parker*, ed. L.H. Lesko, Hanover-London 1986, pp. 122-135; S. Mittmann, 'Die "Handschele" der Philister (2 Sam 8,1)', *Fontes atque Fontes. Eine Festgabe für Hellmut Brunner*, ed. M. Görg, Wiesbaden 1983, pp. 334-336; K.A. Kitchen, 'Egypt and Israel during the First Millennium B.C.', *Supplement of Vetus Testamentum*, XL (1988), pp. 110-111

77 קנאוף (לעיל, הערה 3), עמ' 181-182; רדפורד (לעיל, הערה 58), עמ' 315; גרביני (לעיל, הערה 3), עמ' 27-30; H.M. Niemann, 'The Socio-Political Shadow Cast by the Biblical Solomon', *The Age of Solomon* (above, n. 5), pp. 296-299; E.A. Knauf, 'Le roi est mort, vive le roi! A Biblical Argument for the Historicity of Solomon', *ibid.*, pp. 93-95

78 גרביני (לעיל, הערה 3), עמ' 30-31; ניםן, שם, עמ' 296-297.

בתקופה קדומה זו אינה ידועה בביטחה, ולפיכך אינה יכולה לשמש בסיס לטיעונים בעלי אופי כרונולוגי-היסטורי.

(ב) לדעת גרביני, הושמט מסע שישק מדברי ימי שלמה כדי שלא להמעט בזהירו.⁷⁹ ואולם, מחבר ספר מלכים תיאר בהרחבה את כישלונותיו של שלמה (מלכים א' יא), אלא שייחס זאת לסוף ימיו, ובנקל יכול היה לשבץ את מסע שישק במסגרת פרק זה מבלי לפגוע בזהירו של המלך.

(ג) קנאוף טען, שאי הזכרת ירושלים בכתובת שישק מלמדת שלא העלתה אז מס למצרים.⁸⁰ ואולם, לא רק שהרשימה הטופוגרפית אינה שלמה, אלא שניתן להניח כי המס שולם עוד בגבעון, בטרם הגיע המסע המצרי לירושלים, כפי שיואש מלך יהודה שילם מס כניעה לחזאל בעת שהלה היה בדרכו לירושלים וכך מנע פגיעה ביישובי ממלכתו (מלכים ב' יב, יח-יט). (ד) עוד ראוי לציין, כי ההשערה שהמסע נערך בימי שלמה וכי מחבר ספר מלכים ידע על כך מעוררת בעיות קשות. מדוע ציטט מחבר ספר מלכים תאריך מדויק למסע המצרי אם ידע שנערך בימי שלמה? מדוע תיאר את בריחת ירבעם, יריבו של שלמה, לשישק מלך מצרים, אם ידע שהלה היה חותנו של שלמה?

הנמוקים לייחוס מסע שישק לימי שלמה אינם משכנעים ואין בהם כדי לסתור את הכתוב המפורש: 'זיהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלם'. לפסוק זה יש מקבילה מדויקת במלכים ב' יח, יג: 'ובארבע עשרה שנה למלך חזקיהו עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצרות ויתפשים'. מסתבר ששני התאריכים הועתקו כלשונם ממקור קדום שנמצא למחבר, ואין כל יסוד להנחה שהשתבשו במהלך המסירה.⁸¹

אם ייחוס מסע שישק לימי שלמה איננו מסתבר, האם ניתן להפוך את הקערה על פיה ולטעון, שבת פרעה נישאה לאמיתו של דבר לרחבעם ולא לשלמה? לפי השערה זו כבש שישק את גזר וערים נוספות בשפלה, שכולן היו שייכות לממלכת ישראל, וכדי להחליש את ממלכת ישראל השיא את בתו לרחבעם, יריבו של ירבעם מלך ישראל, ומסר לו את העיר גזר. ואילו מחבר ספר מלכים (או מחבר הכרוניקה שממנה שאב המחבר את ידיעותיו על הנישואין)⁸² העביר את האפיזודה מרחבעם לשלמה במגמה להאדיר את דמותו ולהציג את תקופת מלכותו כתור הזהב בתולדות ישראל.

השערה זו יכולה לפתור את הכפילות שבין מלכים א' ט, טז לרשימה הטופוגרפית של שישק ולבטל את הצורך בהנחה על מסע מצרי קדום, שנערך לאיזור השפלה הצפונית בסוף ימי השושלת המצרית הכ"א, מסע שאיננו נזכר במקורות המצריים שבידינו. אבל מאליי יובן שאין היא נקיה מספקות. לא רק שהנישואין לבת פרעה מיוחסים באופן מפורש לשלמה ונזכרים פעמים אחדות בדברי ימיו (מלכים א' ג, א; ז, ח; ט, טז; כד, יא, א), אלא שדווקא

79 גרביני, שם, עמ' 30.

80 קנאוף (לעיל, הערה 77), עמ' 93. ביקורת לטענה זו, ראה: נימן (לעיל, הערה 77), עמ' 297.

81 נימן, שם, עמ' 297.

82 לגבי המקורות שעמדו לנגד עיני מחבר מחזור סיפורי שלמה, ראה: N. Na'aman, 'Sources and Composition in the History of Solomon', *The Age of Solomon* (above, n. 5), pp. 57–80 (esp. pp. 63–64), ושם ספרות נוספת.

ירבעם, יריבו של רחבעם, נזכר כמי שישב בחסותו של שישק במצרים (מלכים א' יא, מ). יתר על כן, העיר גזר נכללה כידוע בתחום ממלכת ישראל, ואין כל עדות שנכללה אי פעם בתחום ממלכת יהודה. בהעדר מקורות נוספים לחקר הנושא מוטב להימנע מהשערות מפליגות, ולמרות סימני השאלה הרבים, דומה שעדיף להניח כי גזר נפגעה פעמיים מידי מצרים, פעם בימי שלמה ופעם נוספת בראשית ימי רחבעם.

2. מסע שישק לפי ספר דברי הימים

בספר דברי הימים מוצג מסע שישק כעונש על חטא שחטאו רחבעם ועמו ערב המסע (דברי הימים ב' יב, ג-ג). המחבר ציטט במלואו את הטקסט של ספר מלכים, אבל הוסיף לו פרטים חשובים, ואף פירש את השתלשלות המאורעות לאור תורת הגמול שלו. בפתח דבריו הוא הציג את גודלו העצום של הצבא המצרי שעלה אז על ממלכת יהודה ('באלף ומאתים רכב ובששים אלף פרשים ואין מספר לעם אשר באו עמו ממצרים') ואת הרכבו האתני ('לובים, סְכִיִּים וכּוּשִׁים'). לדבריו, צבא אדיר זה כבש את ערי המבצר ('ערי המצודות') של ממלכת יהודה. אין ספק שכוונת המחבר ל'ערים למצור' שבנה וביצר רחבעם ואשר את רשימתן הוא מנה קודם לכן (דברי הימים ב' יא, ו-י). לאחר כיבוש הערים הבצורות עלה שישק על ירושלים ('ויבא עד ירושלים'). לנוכח הסכנה שבו המלך רחבעם ועמו בתשובה, ובעקבות זאת ניצלה העיר ושישק נסוג ממנה כשבידיו שלל רב.

בעת ניתוח הרשימה הטופוגרפית של שישק עמדנו על כך שהמסע המצרי לא פגע בממלכת יהודה, בניגוד למה שכתב מחבר ספר דברי הימים. גם רשימת הערים שלכאורה ביצר רחבעם זרה למציאות ביהודה בסוף המאה ה' לפני סה"נ.⁸³ חפירות לכיש הראו שהעיר בוצרה לכל המוקדם במחצית השנייה של המאה ה' לפני סה"נ (ואולי אף לאחר מכן).⁸⁴ ואילו בית צור

83 לדיונים אחרונים ובהם ספרות נוספת, ראה: V. Fritz, 'The "List of Rehoboam's Fortresses" in 2 Chr. 11:5-12 - A Document from the Time of Josiah', *Eretz Israel*, XV (1981), pp. 46*-53*; N. Na'aman, 'Hezekiah's Fortified Cities and the LMLK Stamps', *BASOR*, CCLXI (1986), pp. 5-21; J.M. Miller, 'Rehoboam's Cities of Defense and the Levitical City Lists', *Archaeology and Biblical Interpretation. Essays in Memory of D. Glenn Rose*, eds. L.G. Perdue, L.E. Toombs & G.L. Johnson, Atlanta 1987, pp. 273-286; S. Herrmann, 'The So-Called "Fortress System of Rehoboam" 2 Chr 11:5-12: Theoretical Considerations', *Eretz Israel*, XX (1989), pp. 72*-78*; C.S. Ehrlich, *The Philistines in Transition. A History from ca. 1000-730 B.C.E.*, Leiden-New York-Köln 1996, pp. 58-63.

84 לדיונים האחרונים בשאלת תאריך ביצורה של לכיש בתקופת הברזל, ראה: D. Ussishkin, 'Excavations at Tel Lachish 1978-1983. Second Preliminary Report', *Tel Aviv*, X (1983), pp. 168-173; idem, 'Excavations and Restoration Work at Tel Lachish 1985-1994: Third Preliminary Report', *ibid.*, XXIII (1996), pp. 14-18, 33-37; O. Zimhoni, *Studies in the Iron Age Pottery of Israel. Typological, Archaeological and Chronological Aspects*, Tel Aviv 1997, pp. 57-178, esp. pp. 170-173.

לא היתה מיושבת כנראה במאה ה' ובוודאי שלא היתה מבוצרת.⁸⁵ לאחרונה הוכיחו חוקרים שהמערך המפותח של 'מדינה' (state) התגבש ביהודה רק במאה הח' לפני סה"נ, לאור ניתוח תפרוסת היישוב, הקף עבודות הבנייה הציבוריות והופעת חפצי מותרות באתרים שנחפרו.⁸⁶ בסוף המאה ה' היו הר יהודה ושפלת יהודה במידה רבה אזורי ספר, שמספר יישוביהם מועט ואוכלוסייתם דלילה.⁸⁷ ירושלים היתה אז עיר פרוזה ועיר דויד היתה ברובה בלתי מיושבת.⁸⁸ אם נבנה מערך ביצורים דוגמת זה שבעל דברי הימים מייחס לרחבעם במועד כלשהו בתולדות ממלכת יהודה, ואם התיאור אכן משקף מפעל היסטורי של אחד ממלכי יהודה, הרי לא ניתן להקדים אותו למאה הח' לפני סה"נ.

לאור זאת יש להטיל ספק במהימנותן ההיסטוריות של כל הידיעות שהוסיף בעל דברי הימים על תיאור מסע שישק כפי שהוא מופיע בספר מלכים. דומה כי שום מקור לא עמד לנגד עיניו פרט לספר מלכים, וכל התוספות מפרי עטו אינן אלא השלמות פערם 'הגיונית' לתיאור המקוצר שמצא במקור זה. מאחר שהסיק מן הכתוב בספר מלכים שצבא גדול עלה אז על ירושלים, הוא הוסיף פרטים שונים לגבי הקף הצבא, הרכבו ומוצאו האתני. ומשום שלמד כי צבא שישק הגיע לירושלים, הוא הגיח שבדרכו כבש את ערי המבצר של ממלכת יהודה. מחזור סיפורי דויד ושלמה בספר דברי הימים איננו מזכיר פעולות ביצור בחבלי השפלה וההר, ולכן אזכר המחבר תחילה את ביצורם של חבלים אלה, ולאחר מכן ציין שהצבא המצרי כבש את הערים שבוצרו זה מקרוב. מאחר שכיבוש ירושלים איננו נזכר בספר מלכים הוא הסיק שהעיר לא נכבשה, ולכן הוסיף קטע שבו תיאר את החזרה בתשובה של המלך ושריו, ובכך הסביר את התשועה מן הסכנה שריחפה אז על העיר (ולמד את קוראיו לקח על כוחה של תשובה בעת סכנה). את הדגם הכולל של התיאור שאב המחבר מפרשת מסע סנחריב ליהודה בספר מלכים (ב', יח, יג-טז), ותיאורו משלב יסודות ממסעות המלחמה של מצרים ואשור שנערכו בהפרש של מאתיים שנה בקירוב.

למחבר ספר דברי הימים לא היה שום מושג על המציאות ביהודה בימי רחבעם, בסוף המאה ה' לפני סה"נ. הוא ראה בדמיונו ממלכה גדולה ומבוצרת, שהקימו דויד ושלמה ואותה ירש רחבעם וניסה לחזקה בראשית ימיו. כבר ציינתי בפתח דברי את הקושי שבתיאור מציאות קדומה בידי מחבר שחי מאות שנים אחריה ובמציאות שונה לגמרי. יתר על כן, המקור שעמד

85 ראה: ר'זו פונק, 'בית צור', האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, בעריכת א' שטרן, א. ירושלים 1992, עמ' 196-198, ושם ספרות נוספת.

86 תומפסון, 1992 (לעיל, הערה 3), עמ' 316-423; דייויס (לעיל, הערה 3), עמ' 67-70; פינקלשטיין (לעיל, הערה 5), עמ' 177-187; D.W. Jamieson-Drake, *Scribes and Schools in Monarchic Judah. A Socio-Archaeological Approach*, Sheffield 1991; E.A. Knauf, 'From History to Interpretation', *The Fabric of History: Text, Artifact and Israel's Past*, ed. D.V. Edelman, Sheffield 1991, p. 39; H.M. Niemann, *Herrschaft, Königtum und Staat. Skizzen zur soziokulturellen Entwicklung im monarchischen Israel*, Tübingen 1993, עמ' 252-295; הנ"ל (לעיל, הערה 77), עמ' 252-295.

87 למצב היישובי בשפלה במאה ה' לפני סה"נ, ראה: דגן (לעיל, הערה 12), עמ' 253-255; I. Finkelstein, 'The Philistine Countryside', *IEJ*, XLVI (1996), pp. 225-242

88 ראה לעיל, הערה 4.

לנגד עיניו (ספר מלכים) הציג תמונת מסע הרחוקה מאוד מן המסע ההיסטורי שערך השליט המצרי. אין תמה שהמאמץ שעשה בעל דברי הימים להשלים פערים בתמונת המסע, ולהרחיב באופן 'הגייוני' את המקור שלו, גרם לעיוות נוסף של התמונה ולהגדלת הפער שהיה קיים ממילא בין ההיסטוריה המקראית לפרשה ההיסטורית של מסע שישק לארץ ישראל.

ג. סיכום: מסע שישק בראי המחקר ההיסטורי והארכיאולוגי

בפתח הדיון עמדתי על כך שמסע שישק נמצא בצומת של שאלות מרכזיות המנסרות כיום בחלל המחקר ההיסטורי, המקראי והארכיאולוגי, וכי לעיון בו ישנה חשיבות החורגת הרחק מעבר לשחזור הפרשה עצמה. במסגרת הסיכום אנסה להציג מקצת מן ההבטים הרחבים יותר של הנושא הנדון.

(א) מסע שישק מלמד שלנגד עיני מחבר ספר מלכים עמד מקור – אל נכון כרוניקה קדומה – שבו נזכרה, אמנם בקצרה, פרשה קדומה זו (ולצדה נזכרו כנראה גם יתר האפיוזות שבהן ניתנו תשלומים לשליטים זרים המופיעות בספר מלכים). משמע שבמועד לא ידוע לאחר המסע נתקיים בירושלים בית ספר, שבו הועלו על כתב עניינים החורגים מרישום יומיומי לצרכים מעשיים. אם לא כן היתה פרשת המסע נשכחת, כפי שנשתכחו פרשיות רבות אחרות הקשורות להיסטוריה הקדומה של ממלכות ישראל ויהודה.

בין החוקרים ישנה מחלוקת בשאלה, מתי כוננה לראשונה המישרה של סופר בחצר המלוכה בירושלים וממתי החל רישום הקשור למינהל הממלכה החדשה. אין בכוונתי להידרש לשאלה חשובה זו ואסתפק בהצגת המסקנה, שאותה ניסיתי לבסס במקום אחר, שמישרת סופר כוננה בירושלים אישם במהלך המאה ה' לפני סה"נ, קודם למסע שישק.⁸⁹ מכאן עולה גם מסקנה עקיפה, על תאריך צמיחתו והתגבשותו של מוסד המלוכה בישראל. ומאלי יובן שרישום במסגרת חיי היומיום שונה מעיקרו מרישום של השתלשלות מאורעות. ייתכן אפוא, שםס הכניעה ששולם לשישק נרשם תחילה במסגרת הרישום השוטף של ההוצאות וההכנסות, וממקור זה שאב מחבר הכרוניקה את ידיעותיו על המסע. ושמה חרת רחבעם כתובות הקדשה על מגיני הנחושת שעשה, ומכתובות אלה שאב מחבר הכרוניקה את ידיעותיו על המסע?⁹⁰ (ב) העובדה שמסע שישק חדר לחבל ההר רק באיזור שמצפון לירושלים מצביעה אף היא על מציאותו של מרכז שלטון באיזור זה. אחרת אין להסביר את החריגה מהאסטרטגיה המצרית של תנועה מהירה בחבלים הנוחים לניידות, תוך התבססות על עקרון ההפתעה, והימנעות מכניסה לחבלי ההר הקשים לתנועה והמאפשרים לכוחות צבא קטנים להפתיע את התוקף. מבחינה זאת יש התאמה מלאה בין עדות הכתובת הטופוגרפית לעדות המקראית, שבלעדיה היתה נשארת החזירה לחבל ההר בגדר צעד שמטרתו אינה מובנת.

89 N. Na'aman, 'Sources and Composition in the History of David', *The Origins of the Ancient Israelite States*, eds. V. Fritz & P.R. Davies, Sheffield 1996, pp. 170–173

90 יש לשים לב לתופעה הרווחת של כתיבה על גבי חצי ברונזה במאות ה'–א' לפני סה"נ. לדיון אחרון בכתובות אלה, ושם ספרות נוספת, ראה: R. Deutsch & M. Heltzer, *Windows to the Past*, Tel Aviv 1997, pp. 9–25

(ג) כבר ציינתי את הוויכוח המתנהל לאחרונה בקרב ארכיאולוגים והיסטוריונים לגבי המסקנות שיש להסיק מן הממצא בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בעיר דויד, ולגבי תאריכם של כלי החרס שעד כה היה מקובל ליחסם למאה ה' לפני סה"נ (היינו, לתקופת הממלכה המאוחדת).⁹¹ אין ספק שהממצא הארכיאולוגי שנחשף בחפירות בירושלים מתקופה זו הוא דל ומאכזב, אבל פירושו נתון להערכות שונות. במקום אחר כבר הבעתי את דעתי, שיש להיזהר מהסקת מסקנות שליליות לגבי המציאות ההיסטורית בתקופה זו בירושלים, בשל המגבלות הרבות העומדות בפני חופרי אתר הררי רב־שכבות דוגמת עיר דויד.⁹² שתי המסקנות שהצגתי לעיל – זו הנוגעת לכינון מיישרת סופר בירושלים עוד לפני מסע שישק וזו הקושרת את מסע הצבא המצרי לחבל ההר עם מס הכניעה שהעלה רחבעם לשליט המצרי – מאששות את ההנחה בדבר כינונו של מרכז שלטוני בירושלים עוד במאה ה' לפני סה"נ. נראה לי שירושלים היתה אז מעוז הררי (stronghold) קטן בשטחו, שישבה בו השושלת המלכותית עם הפקידות והצבא הנאמנים לה. תחילה שלטה ממנו על טריטוריה רחבה, ולאחר פילוג הממלכה על שטח מצומצם, אשר כלל את הר יהודה ובנימין ואת החבלים הסמוכים להם. מאליז יובן שתהום שאינה ניתנת לגישור פעורה בין התיאורים המקראיים על תקופת הזוהר של שלמה ועל מפעלי הבנייה המפוארים שיזם בירושלים לבין המציאות במאה ה' כפי שהיא מתגלה במחקר הארכיאולוגי.⁹³

(ד) לאחרונה נתגלעה מחלוקת בין חוקרים בנוגע לאופיו של המסע המצרי:⁹⁴ האם היה זה מסע הרסני, שהשאיר חותם ברור ברבים מן היישובים הנזכרים ברשימה הטופוגרפית של שישק? או שמא נשען מסע זה על הפתעה ועל תנועה מהירה, כדי לאסוף שלל רב ככל האפשר, ובמהלכו לא עסקו המצרים בפעולות מצור ולא נתקלו בהתנגדות של ממש, ולכן לא השאיר אחריו המסע שובל של חורבנות והרס? לתשובה שנשיב לשאלה זו יש השלכה ישירה על הוויכוח הנוקב הנטוש לאחרונה לגבי תאריכן של השכבות הארכיאולוגיות שנחשפו באתרים ברחבי הארץ, משום שמקצת החוקרים ייחסו שורה של שכבות חורבן למסע שישק ובכך קבעו את תאריכן.

יש להדגיש, כי מסעות המלחמה של מלכי מצרים לארץ כנען בתקופת הממלכה החדשה

91 מתוך הספרות הענפה שנכתבה על התפתחות ממלכת יהודה ועל מעמדה של ירושלים במאות ה'–הח' לפני סה"נ, ראה: ג'מיסון־דרייק (לעיל, הערה 86), עמ' 145–138; קנאוף (לעיל, הערה 86), עמ' 39; תומפסון, 1992 (לעיל, הערה 3), עמ' 409–411; למכה (לעיל, הערה 3), עמ' 183–184; י' שילה, 'ירושלים', האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, בעריכת א' שטרן, ב, ירושלים 1992, עמ' 617–616; א' מזר, 'החפירות בעופל – הרובע המלכותי של ירושלים בתקופת הבית הראשון', קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 26; שטיינר (לעיל, הערה 4), עמ' 13–20, ושם ספרות נוספת; K.A. Kenyon, *Digging up Jerusalem*, London 1974, pp. 107–143; J.M. Cahill, & D. Tarler, 'David, City of', *The Anchor Bible Dictionary*, II, New York 1992, pp. 55–56, with earlier literature; idem, 'Response', *Biblical Archaeology Today 1990* (Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem 1990), eds. A. Biran & J. Aviram, Jerusalem 1993, p. 626

92 נאמן (לעיל, הערה 4), עמ' 27–17.

93 ראה הספרות המנויה לעיל, הערה 3; נאמן (לעיל, הערה 82), עמ' 57–80, ושם ספרות נוספת.

94 ראה הספרות המנויה לעיל, הערה 5, ושם ספרות נוספת.

לא לוו בדרך כלל בחורבן ובהרס, ומעטים המקרים שבהם נקשרה שכבת חורבן שנחשפה באתר כלשהו עם כתובת טופוגרפית מצרית שבה נזכר שם העיר שחרבה.⁹⁵ אף ניתן לטעון, שהמצרים שלטו בארץ והיו מעוניינים לנצל אותה מבחינה כלכלית, ופעילות צבאית הרסנית אינה עולה בקנה אחד עם מגמה זו. לכן החריבו ערים כשהדבר שירת את האינטרסים שלהם (כמו במסע מרנפתח לכנען).⁹⁶ אבל בדרך כלל נמנעו מכך והסתפקו בצעדי ענישה אחרים. יש לזכור שרוב היישובים בארץ במאה ה' לפני סה"נ היו בלתי מבוצרים ולכן לא נדרשו פעולות מצור ממושכות כדי לכובשם. יתרון הכוח של הצבא המצרי וגורם ההפתעה עמדו אף הם לצד התוקפים, ויש להניח שבמהלך המסע נתקלו בהתנגדות מעטה. האם היה למצרים מניע להרוס את היישובים שבהם נתקלו בדרכם? נראה לי שהתשובה על כך שלילית, ואין הכרח לחפש שכבות חורבן ברוב האתרים הנזכרים ברשימה (חורבן ביישובים בודדים שגילו התנגדות אפשרי כמובן). יש אפוא להציב סימן שאלה על הקישור של שכבות חורבן שנחשפו באתרים שונים עם מסע שישק ועל קביעת תאריכם לימי המסע המצרי.⁹⁷

אף יש להזכיר את המצבה שהציב שישק במגידו. בעיר זו שהה כנראה השליט המצרי ומטוה וממנה פיקד על ניהול המסע. מן המפורסמות הוא שאין מציבים מצבות במקומות חריבים, אלא דווקא באתר מיושב – תדיר במקדש או במקום ציבורי בולט, כדי שהמצבה תזכיר לתושבי המקום את הגורם שהציב אותה. לפיכך יש לדחות את ההנחה שמגידו חרבה לחלוטין באותה עת.⁹⁸ היפוכו של דבר, יש להניח שהעיר (אל נכון שכבה IVB–VA) המשיכה להתקיים והמסע המצרי כמעט שלא השפיע על גורלה.⁹⁹

לאור כל האמור לעיל יש להניח, שהמסע המצרי היה כרוך באובדן ניכר של רכוש, אבל ספק אם השאיר אחריו שובל ארוך של חורבן והרס. כבר ציינתי שלמסע היתה השפעה קריטית על יישובי הר הנגב, משום ששיווי המשקל הכלכלי באזורי ספר הוא עדין ופגיע והמסע המצרי ודאי הפך אותו. היישובים במרכז הארץ ובצפונה, לעומת זאת, התגברו על המשבר ועד מהרה התאוששו והמשיכו להתפתח. אף ייתכן שהמסע האיץ את צמיחת ממלכת ישראל, בשל הלקח שנלמד על חשיבותו של הליכוד והגיבוש הפנימי ועל הצורך בביצור ובהקמת צבא קבע. דומה אפוא שמסע שישק היה אפיוודה חולפת בדברי ימיהן של ממלכות ישראל ויהודה ולא הותיר חותם עמוק על התפתחותן בשנים שלאחר מכן.

95 D.B. Redford, 'A Gate Inscription from Karnak and Egyptian Involvement in Western Asia during the Early 18th Dynasty', *JAOS*, XCIX (1979), pp. 273–279; idem, 'A Bronze Age Itinerary in Transjordan', *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquity*, XII (1982), pp. 55–58; idem, 'Contact between Egypt and Jordan in the New Kingdom: Some Comments on Sources', *Studies in the History and Archaeology of Jordan*, I, ed. A. Hadidi, Amman 1982, pp. 115–119.

96 זינגר (לעיל, הערה 64), עמ' 352–355, ושם ספרות נוספת.

97 דיוור (לעיל, הערה 5), עמ' 239–243, ושם ספרות נוספת; הולאדי, 1995 (לעיל, הערה 5), עמ' 373–372, 394, הערות 8–9; A. Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible* (10,000–586 B.C.E.), New York 1990, pp. 395–398.

98 פינקלשטיין (לעיל, הערה 5), עמ' 182–183) ייחס את חורבן שכבה VIA למסע שערך שישק.

99 אוסישקין (לעיל, הערה 56), עמ' 73.